

SEYF-İ SARÂYİ'NİN GÜLISTAN TERCÜMESİ'NİN DİL HUSÛSİYETLERİ *

ALİ FEHMİ KARAMANLIOĞLU

I. GİRİŞ

1. *Gülistan*, İran'ın en büyük şâir ve ediplerinden biri olan Sa'di (Abü 'Abd Allah Muşarrif (al-Dîn) b. Muşlih Al-Şîrâzî)'nin (1213 ? -1292), yalnız Fars ve Şark edebiyatında değil, bütün dünya edebiyatında tanınmış, ünlü eseridir. Müellifin daha birçok eseri olmasına rağmen, denilebilir ki, Sa'di deyince ilk hatıra gelen *Gülistan* ve *Bostan* (Bûsitan)'dır. *Bostan* (1257)'dan bir yıl sonra yazılan *Gülistan* (1258), *Bostan* ile beraber, hattâ ondan da fazla, Doğu'da ve Batı'da tanınmış; hemen-hemen bütün dünya dillerine çevrildiği gibi, dünyanın belli-başlı kütüphanelerinde yüzlerce yazma nüshası bulunan farsça aslı da bugüne kadar aşağı - yukarı 200 defa basılmıştır. «Makame» denilen denilen tarzda kaleme alınan eser bir «sehl-i mümteni» şaheseridir ve müellifinin derin ve insanî dünya görüşlerini aksettirir. (Sa'di'nin hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında son inceleme olarak bk. Tahsin Yazıcı; «Sa'di» mad. *İslâm Ans. X*, 100. cüz).

2. Seyf-i Sarâyî'nin *Gülistan Tercümesi*, ekserisi Anadolu Türkçesine ait olan, bilinen türkçe *Gülistan* tercümelerinin en eskisidir ve Kıpçak Türkçesi ile yazılmış bulunmaktadır. Gayet sarîh bir şekilde H. 793 yılının şevval ayının «evvel» inde (1 Şevval 793 = 1 Eylül 1391 cuma) tamamlanmış olduğu, eserin sonunda belirtilmiştir. Tercümeden çok adapte karakterinde bulunan eserin müellifi Seyf-i Sarâyî hakkında

* *Türkiyat Mecmuası*'nia rahmetli Fuad Köprülü'nün hâtırasına ithaf edilen bu sayısına, doçentlik tezi olarak transkripsiyonlu metin ve indeksini meydana getirdiğim (İstanbul 1967), Seyf-i Sarâyî'nin *Gülistan Tercümesi*'nia dil husûsîyetlerini belirten bir makale ile katılmakla bilhassa memnuniyet duymaktayım. Çünkü bizde, önce rahmetli Ragıp Hulûsi Özdem'in Thüry József'den tercüme ettiği makale («*Ondördüncü asır sonlarına kadar Türk dili yâdigârları*», Millî Tettebbular Mecmuası II, 4, 1915 s. 133) ile tanınan eserin dilinden ve değerinden ilk bahseden Köprülü olmuştur (*Türk Edebiyatı Tarihi I*, İstanbul 1926, s. 272). Ruhu şâd olsun!

bilinenler pek mahduttur. Adından Altın-Ordu'nun baş şehri Saray'dan olduğu anlaşılmakta, diğer bilgilerin hepsi eserin sonuna eklenmiş bulunan şiirler, bunlara yazmış olduğu nazîreler, kendi orijinal şiirleri, nazîre yazmış olduğu kimselerin kimliği ve buna benzer hususlardan, tahminî olarak, çıkarılmaktadır (bk. F. N. Uzluk'un TDK.'nun yayınladığı tıpkıbasıma yazdığı ön söz Ankara 1954 ve A. Bodrogligeti, *Acta Orientalia. Hung. XIV*, Budapest 1962).

3. GT'nin kaleme alınmış olduğu Kıpçak Türkçesi, Türk dilinin Batı grubuna giren eski bir şivedir. Kıpçaklar (müslüman müelliflerce «kıpçak», Avrupalılarca «kuman» adı ile anılan türk boyları), aslında Oğuz boyları gibi, batıya göç eden ve batı türklerini teşkil eden kavimlerdenidir. Kaşgarî *Divanü lûgati't-türk*'de kelimeleri tefrik ederken, ekseriya, Kıpçakça ve Oğuzcayı aynı karakterde birleştirmektedir. Oğuz boylarının Anadolu ve civârına yerleşerek, Türkiye türkçesinin de dâhil bulunduğu, coğrafi sınıflandırmaya göre, Batı Türkçesi'nin güney kanadını meydana getirmelerine mukabil, Kıpçaklar da kendilerinden önce göç eden türk kavimlerini de bünyesinde toplayarak, Batı Türkçesi'nin kuzey kanadını teşkil etmişlerdir. Ancak önemli bir farkla, güneydekiler büyük bir devlet ve medeniyet kurar, dolayısıyla, çok işlenmiş bir dil vücade getirirken, kuzeye göç edenler umümiyetle akıncılıktan ve göçebelikten kurtulamamış, bir merkez etrafında toplanıp, devamlı ve yerleşik bir medeniyet kuramamışlardır. Bunun neticesi olarak, dağılmışlar, erimişler, zamanla hakimiyetleri altına girdikleri diğer milletlerle kaynaşmışlardır. Zeki Velidi Togan'ın belirttiği gibi «Milyonlarca insan kütlesinden ibâret olan Kuman-Kıpçak camiasının hıristiyanlığı kabul edenlerinin Karadeniz ve Balkan taraflarında dağılıp, münkariz olup gitmeleri, tarihimiz için çok ibret verici bir keyfiyettir» (*Umumî Türk Tarihine Giriş*, I. İstanbul 1946, s. 159). Bir kısmı da, her halde, bugünkü şimal türklerinin, Karayîmler, Gagauzlar v.b. türk topluluklarının aradaki tarihî gelişme silsilesi tam olarak tâkip edilemeyen atalarını teşkil etmiş olacaklardır.

4. Yerleşik bir devlet ve medeniyet düzeni kuramayan bozkır Kıpçaklarından elimizde eser olarak, sâdece, yabancılar tarafından meydana getirilmiş bir lûgat ve derleme mahiyetindeki *Codex Cumanicus* adlı dil malzemesi kalabilmişti. Bunun dışında Kıpçakça asıl gelişmesini ve Anadolu Türkçesi ile Pağatayca'ya nisbetle yine de pek mahdut eserlerini, vatanından pek uzakta, aslında Batı Türkçesinin kuzey grubunu teşkil ettiği halde, güney grubunun yayıldığı sahadan da daha güneyde, Mısır'da ve bugün Yakın veya Orta Doğu denilen ülkelerde

meydana getirebilmiştir. Buna sebep olan göç de Orta Asya'dan batıya yapılan akınlar şeklinde değil, ekserisini çocuk ve gençlerin teşkil ettiği köle kabileleri şeklinde olmuştur. «Kuman - Kıpçak'lar arasında zaruret zamanında evlâtlarını köleliğe satmak âdeti de pek yaygındı. Bu yüzden Kıpçak esirleri, bilhassa 13 - 14 üncü asırlarda bütün Önyasya'ya hattâ Mısır'a kadar yayıldılar» (Z.V. Togan *adı geçen eser*). Bu büyük göçte Moğol istilâsının da geniş ölçüde tesiri olabileceği gibi, şüphesiz bu bölgeye gelip yerleşen türkler sâdece kölelerden ibâret olmamıştır. Türkmenlerden, hattâ Altın - Ordu ve Harezm bölgesinden gelenler de dilde farklılık yaratacak kadar önemli bir yekûn tutmuştur. Bu türk boyları zamanla kuzeyde devam ettiremedikleri devlet ve medeniyeti bu yabancı diyar ve muhitte meydana getirebilmişlerdir. Bugün elimizdeki, Memlûk veya Mısır Kıpçakçası olarak alınan, bu eski türk şivesinin ürünlerini teşkil eden eserler bu çevrede vücûde getirilmiştir. *Codex Cumanicus*'un hıristiyan muhitinde tertip edilmiş olmasına mukabil, bu müslüman bir muhittir.

5. Bu devrenin bâriz husûsiyetini, bölgeye yayılan ve göç ederek, güneye gelen Oğuz türk boylarının, Kıpçak türkleri ile bir kaç asır sonra tekrar birleşmeleri ve kaynaşmaları teşkil eder. Bu hâdise Türk dili tarihinde Kıpçakçanın Oğuzlaşması (Türkmenceleşmesi) meselesini meydana getirmiştir (Bu hususta bk: A. İnan ve J. Eckmann'ın *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten 1953 ve 1964)*'ındaki makaleleri).

GT, kısaca tarihî gelişmesini hülâsa ettiğimiz, Kıpçak Türkçesinin nâdir edebî eserlerinden biri ve türkmenceleşme meselesinde de Kıpçakça unsurları en fazla muhafaza edenlerindedir. Gerçekten Saraylı Seyf'in *Gülîstan* tercümesi, Kutb'un *Husrev ü Şirin*'i ile (yayınlayan: A. Zajaczkowski, Warszawa 1958 ; dil husûsiyetleri ve indeks: N. Hacıeminoğlu - basılmaktadır-) Kıpçakçanın başlıca edebî eserlerini teşkil ederler. Dil husûsiyetleri bakımından da benzerlik gösteren bu iki eser, türkmenceleşme hâdisesinin henüz büyük ölçüde başlamadığı bir devrenin ve muhitin eserleri olmalıdır.

6. Harezm ve Altın-Ordu sahasının dili ile çok benzerlik gösteren Kıpçak türkçesinin asıl eserlerinin dil husûsiyetleri arasında, pek az fark vardır ve bunlar da normal gelişme denilebilecek ölçüdedir (bk. J. Eckmann, *TDAY, Belleten, 1964*). Ayrıca konumuz olan *GT*'nin bu karakterinde müellif Saraylı Seyf'in menşeinin Saray (Altın - Ordu) oluşunun büyük payı olmalıdır. Seyf'in nasıl olup da, Saray'dan kalkıp, Mısır'a, Memlûk muhitine geldiği bilinmekle beraber, anlaşılıyor ki, Mısır'da bir türk muhiti ve hâkimiyeti kurulduktan sonra, buraya diğer

türk ülkelerinden böyle ediplerin bile gelip, yerleştiği bir hareket olmuştur. Dil yakınlığı da belki bu harekette önemli bir rol oynamıştır. Her ne sebeple olursa olsun, neticede, bugüne kadar intikal edebilen ve nâdir kıpçakça eserlerden birini teşkil eden bir yadigâr kalmış bulunmaktadır. Hem de aslında tercüme de olsa, tercümenin karakteri ve sonuna eklenen Seyf'in orijinal şiirleri ile (neşreden A. Bodrogligeti, *Acta Orientalia. Hung. XVI*) kıymetli bir edebî mecmua olarak.

7. Kıpçakçanın Harezmi ve Altın - Ordu yazı dilinden farklılık gösterdiği husûsiyetler ile (bk. J. Eckmann, *adı geçen mak.*) *GT.*'nin dilini karşılaştıracak olursak;

a) Birden fazla heceli kelimelerin sonundaki -ğ, -g sesleri çoğunlukla düşer. Ancak metinde *arı, korku, kuru, (kırı), sarı, tiri...* sözlerinde hep düşmüş şekillere rastlanmasına rağmen, bir geçiş devresinin tabii husûsiyeti olarak, *açı* (57/2, 70/4, 136/3 v.b.) yanında *açığ* (130/7, 187/3), *çeri* (21/1) yanında *çerig* (20/13), *ulu/allu* yanında *uluğ* (70/9/12, 86/1 v.b.), *kutlu* (13/7, 57/12, 161/3) ve *katlı* (88/1, 123/13) yanında *kutluğ* (70/13) örneklerine de rastlanabilmektedir.

b) Verme hâli (dat.) eki -ğa, -ge/-ka, -ke şekilleri yanında, bilhassa iyelik ekli sözlerde -a, -e şekli de çoktur. Msl. *anama* (86/12), *başıma* (64/13), *ilime* (240/11), *köñglüme* (286/5), çokluk şeklinde : *câmmızğa* (297/10), *cinsimizge* (17/9), *atınğa* (13/11), *başınğa* (69/3, 114/12), *ilinğe* (188/7, 208/8), çoklukta : *amellerinğizge* (138/1), *hâtırınğizğa* (138/4/5), *atına* (10/13), *başına* (63/10, 129/10 v.b.), *bigine* (219/13), *biline* (39/5, 90/5 v.b.), *anasına* (87/5, 273/5), *çerisine* (21/8); *ayaklarına* (281/11), *illerine* (6/1), *kullarına* (45/1, 143/11 v.b.). Bu şekil (-a, -e), nâdir olarak yalnız sözlerde de görülür (normali -ğa, -ge ve ünsüz uyumuna uyarak, -ka, -ke'dir ve metinde de ekseriyet böyledir): Msl. *cehennem-ge* (295/12) yanında *cehenneme* (27/1), *iqlimge* (48/10/11) yanında *iqlime* (23/12), *ilge* (12/13, 33/6 v.b.) yanında *ile* (80/10, 280/7) *kimge* (66/9, 109/11 v.b. 5 defa) yanında *kime* (54/13, 74/11 v.b. 6 defa), *yirge* (5/5, 31/9 v. b.) yanında *yire* (96/7, 53/10), *koylarğa* (32/12) yanında *koylara* (79/11, 337/8)...

c) Çıkma hâli (abl.), umûmiyetle -dan, -den (-ian, -ten) olmakla beraber, eski şekle (-dın, -dın)de rastlanır. Msl. *dünyeden* (331/13, 354/13) yanında *dünyidin* (13/5), *kıldan* (58/7) yanında *kıldın* (58/5), *ilden* (80/10) yanında *ildin* (280/7), *qayadın* (159/9) v. b.

d) *ermez/ermes* yerine *degül (dögül)* kullanılır.

e) Soru eki hep *-mı, mı*'dir.

f) *-duķ, -dük* şekli yalnız iki yerde çekimli fiil olarak geçer (*idük* 297/9, *kılduķ* 355/7), isim - fiil eki olarak rastlanmaz. Geçmiş zaman partisipi *-ġan, -gen; -ķan, -ken* ve *-mış, -miş*'tir.

Görüldüğü gibi, Kıpçak ve Harezmi-Altın Ordu yazı dili mukayese-sinde, Kıpçakçanın Harezmi yazı dilinden (bir bakıma eski şekillerden) ayrıldığı noktalarda, eserin dilinin, son madde dışında, daha ziyade Kıpçakça (bir bakıma yeni) husûsiyetleri ihtivâ ettiği görülür. J. Eckmann'ın (aynı mak.) Oğuzcalaşma husûsunda bir kıstas olarak ileri sürdüğü *ñġ* yerine *ñ* yazılma keyfiyetinde ise, gerçekten *Gülüstan Tercümesi*'nde nâdir birkaç *ñ* yazılışı yanında büyük bir ekseriyetle nazal *n* sesinin *ñġ* şeklinde yazıldığı görülmektedir.

Ancak dikkatimizi çeken bir husûs, « çok » anlamına *köp* yanında *öküş* bulunmayıp, *köp* kadar (100'e yakın) olmamakla beraber *çok* (sâdece 12 tane) sözünün kullanılmış olmasıdır.

8. Metni bir de Kutb'un *Husrev ü Şirin*'i ile karşılaştırsak, benzer husûsiyetlerin çokluğu derhal göze çarpar. Ancak *-đ->-y-* gelişmesinde Kutb'un dilinin daha ziyade eski şekli koruduğu görülür. İlgi çekici bir husus da, N. Hacıminoğlu'nun doktora tezinde şimdiye kadar yalnız *Husrev ü Şirin*'de rastlanıldığını belirttiği (Edebiyat Fak. Ktp. TH 6) *-sañġan, -señġen* ekinin, yani fiil çekiminde 2. şahıs teklik şart ekinin *-an, -en* ekiyle genişlemiş şekline Seyf-i Sarâyî'de de rastlayışımızdır : *bolsañġan* (292/8), *ikseñġen* (9/2), bk. Fiil şart çekimi.

Ancak *Hüsrev ü Şirin*'de olduğu gibi, diğer Kıpçakça eserlerde, bilhassa *Cod-Cum.*'da sık rastlanan *ġ, ġ > v* inkişâfına bir iki misal dışında, *Gülüstan Tercümesi*'nde pek rastlanamaz, bk. Ses hus., ünsüz değişimleri.

9. Kelime hazinesi : Eserin yaklaşık olarak 3000 kadar olan kelime kadrosunda yabancı kelimelerin çokluğu metinde pek belli olmuyorsa da, indekste ilk bakışta dikkati çekecek ölçüdedir. Bir tasnife tâbi tutarsak, 1000 civarında türkçe söze mukabil, kullanılan yabancı menşeli sözlerin sayısı iki mislini bulmaktadır. Bunun 1500'den fazlası arapça, 400 kadarı farsçadır. Nisbet olarak %30 - 35 türkçeye karşı %50'den fazlası arapça, %15 - 20 kadarı farsça kelimelerdir. Bu nisbette, daha eski devirlerde Türkçeye girmiş, yabancı veya menşei karanlık kelimeler ve *cahillik, fakırlık* gibi, yabancı sözlerden türkçe eklerle türetilen kelimeler de türkçe sayılmıştır.

Codex Cumanicus ile karşılaştırsak, oradaki pek az yabancı kelime yanında buradaki çokluk, Türk dili tarihinde, üzerinde durulması gereken ehemmiyettedir. Bununla berâber eserin dilinde fazla anlaşılmaz ve ağdalı durum görülmeyişi hattâ göze çarpan rahatlık ve sâdelik, (F. Köprülü «o kadar selis ve temiz bir lisanla yazılmıştır ki, mütercimim edebî kudreti, cidden, her türlü itirazın fevkindedir. On dördüncü asırda Kıpçak lehçesinde «edebî nesir» e bundan daha güzel bir nümune bulunamaz» diyor, *Türk Edebiyatı Tarihi* I, İstanbul 1926, s. 375) yabancı sözlerin çok tekrarından ziyade, tek tek fazla bulunuşundandır. Bunu da bir dereceye kadar tabii saymak gerekir. Çünkü eserin aslındaki inceliği ve yer yer kelime oyunlarını aksettirebilmek başka türlü mümkün olamazdı. Bunun yanında, eserin ne de olsa, yabancı bir muhitte ve kolay istifade edilebilecek, yabancı bir kelime hazinesinin içinde yazılmış oluşu, bu şivenin edebî dil olarak yeni gelişmekte ve nihayet aslının ve konusunun yabancı menşeli bulunuşu da dikkate alınmalıdır.

Eserdeki bir hikâyeden de anlaşılacağı üzere ("*saĥbān-ı vāyilniġ kemāl-i faşāhati ol ġāyet-de idi dirler kim her meclīs-de oturup sözler bolsa bir lafzı tekrār kılmaz idi.*, 215/12 - 216/1), bilhassa o devir edebî anlayışında aynı kelimenin tekrarı hoş bir şey değil, bilâkis aynı kelimeyi tekrar etmeden yazmak veya söylemek gıpta edilen bir husûsiyetti. Belki bu eserde, nâdir bâzı eski türkçe kelimelerin bulunuşunu da buna borçluyuz. Ancak aynı mefhum için türkçe, arapça, farsça sözlerin karışık bulunması kelime kadrosunu genişletmekle berâber, tarihî gelişmede Türkçeyi daraltmıştır. Msl. *it* yanında *kelb*, *kılık* yanında *hulq*, *közsüz* yanında *kör*, *kirek* yanında *lâzım*, *körklü* yanında *laġif*, *çerig/çeri* yanında *leşker*, *tün* ve *kiçe* yanında *leyl*, *konak* yanında *müsüfir*, *kulaĥ* yanında *sem* gibi durumlara sıkça rastlanmakta, hattâ sâde bir yabancı dilden değil, aynı sözün her iki yabancı dildeki karşılığının da kullanıldığına şahit olmaktadır. (Ancak bu yabancı sözlerden arapça olanlarının mühim bir kısmının, eserin aslı dili Farsçaya da geçmiş ve yerleşmiş oluşu dikkate alınmalıdır). Msl. *söz* yanında *lāf* bulunduğu gibi, ayrıca *lafz*, *kelām*, *ĥarf*, hattâ *maĥāl* (*hoş-maĥāl*)'e bile rastlanmakta, *bilgisiz* yanında *cāhil* kullanıldığı gibi, ayrıca *nādān*, *ilk-yaz* yanında *nev-bahār* bulunduğu gibi, *rebî*, «temiz» için bizim *arı'nım* yanında *nazîf* gibi *pāk* de kullanılmakta, *şeksiz* yanında *bilā-şek* de görülebilmektedir. Yine buna benzer, hem *faĥırlık* hem *faĥr*, hem *baĥıllık* hem *buĥl*, hem *cāhillik* hem *cehl* ... şekilleri yan yana aynı metinde bulunabilmektedir.

tarîk, *tarîka*, *tarîkat* (ayrı anlamlarda) gibi aynı kökten yabancı sözcükler, *mā-ḥazar* (-in tertîb kııl- 181/4), *mā-meza* (-dan kiç - 317/13), *ma'âyine* (kör - 258/12) gibi terkiplerin bulunuşu, «yaşı uzun bolsun» yanında msl. *eānekallah*, *etāballahu şerāhum* v.b. gibi yabancı temenni ve saygı sözcüklerinin kullanılışı yine ancak eserin aslı ve tercümenin yazıldığı muhit ile izah edilebilir.

Yabancı sözcüklerle yapılan çokluk ve terkiplere gelince, normal olarak, türkçe çokluk eki ile kuruluşlarla birlikte msl. *melikler* yanında *ḥıdmat-i mülūk* (27/11), *beyitler* yanında *ebyat-ı ğarîb* (10/7)'de olduğu gibi, terkip içinde veya *miskînler* yanında *mesâkin* (317/4), *mevcûdlar* yanında *mevcûdât* (7/2, 348/12) ve *belde* > *bilād* (130/6), *cennet* > *cinān* (35/6, 305/1), *ḥāl* > *aḥvāl* (-imiz 106/12), *laṭife* > *laṭāyif* (11/10, 12/13), *şeyḥ* > *meşāyih* (114/12, 121/1, 214/12) gibi terkipsiz şekillere sıkça rastlanır.

Eserin adından başlamak üzere (*terceme-i kitāb-ı gülistān* 355/5) yabancı terkiplerde, *'āķibetü'l-emr* (313/11), *ḥatte'l-araķ* (336/11), *ṭayyibü'l-edā* (234/5) gibi arapça buluşların yanında *'alāmet-i ceḥl* (217/1), *'āşık-ı bîçare* (227/2), *bedr-i devlet* (13/7), *cem'iyyet-i ḥātır* (49/10, aynı zamanda *ḥātır cem'iyyet-i* 145/1, 196/11), *şem'î cem'* (183/8 aynı zamanda *cem' şem'î* 231/12), *dîbā-yı mu'lem - ḥayvān-ı lā-ya'lem* (191/2-3 msl. bu terkip, kelime oyununu verebilmek için eserin F. aslından aynen alınmıştır) gibi farsça terkipler daha fazladır. Hattâ zincirleme tamlama dediğimiz *ehl-i naẓar-ı cān-fezā* (198/7) gibi terkipler de bulunmaktadır.

sāhib-cemāl, *gül-beden* (aynı zamanda *gül bedenli yār* 257/1), *hoş-maķāl*, *dildār*, *dilrübā*, *dilşād*, *dilārām* v.b. Farsça birleşik şekillere bolca rastlanır.

Bir iki misalde de farsça terkiplerde türkçe kelimelerin de kullanıldığı görülmektedir: *taḥsîl-i arı sîret?* (346/2), *zaḥm-ı tiken* (250/4).

Yabancı söz kullanılışında tercümede dikkat çeken bir husus da, bâzan eserin aslındaki sözün kullanılması, bâzan da aslındaki kelimenin başka bir yabancı kelime ile karşılanmış olmasıdır: Msl. *mu'allim* yerine *faķıh*, hattâ bir misalde aynı kökten başka bir şekil *teġābün* yerine *ġabānet* gibi.

Bâzi yabancı (bilhassa farsça) kuruluşlar da mefhum veya deyim olarak Türkçeye aktarılmıştır: Msl. *şüret besten* > *şüret baġla*, *te'essüf ḥorden te'essüf yi* ... gibi.

Gülistan Tercümesi'nin kelime hazinesindeki yabancı sözcükler ve şekiller konusunda, son olarak, temas edeceğimiz husus, kelime ve

terkip kullanılışı yanında bir de türkçe eklerle karşılanabilecek durumlarda yabancı şekillerin tercihidir. Msl. *bî-* (*bî-çāre, bî-gün.ān, bî-nevā*), *nā-* (*nā-cins, nā-çār, nā-dān*), *nî* (*nî fāyide, nî ğussa*), *-āne* (*a^cşıkāne, fārisāne, merdāne*), gibi farsça; *lā* (*lā-būd, lā-cerem*), *bilā-* (*bilā-şek*), *el-* (*el-kıssa, el-mağşūd*), *fi* (*fi'l-cümle, fi'l-ḥāl*) gibi arapça ek edatlarla, bağlama edatı, zarf, ünlem gibi kelime türlerinde de yabancı kelime bolluğu göze çarpmaktadır. Türkçe ekler ve kelimelerle karşılanabilecek yabancı ek ve şekillerin de kullanılışı, uzunca bir devre devam edecek bir karışıklığın başlangıç tezahürleridir.

II. İMLÂ HUSÛSİYETLERİ

10. Arap harfleri ile kaleme alınmış bütün türkçe eserlerde az veya çok farklarla bulunan belli başlı bütün meseleler, tabîi olarak, *GT*.'nde de bulunmaktadır. Baştan bu hususu belirterek metnin husûsî durumuna geçelim. F. N. Uzluk'un da belirttiği gibi (*adı geçen yer*), eser «mamlûk neshi» denilen tarzda arap yazı çeşitlerinden *nesih* yazısı ile yazılmıştır. Yazı aslında, tıpkıbasımın hilâfına, oldukça okunaklıdır. Hemen dikkati çeken bir husus, A. Bodrogligeti'nin de işaret ettiği (*adı geçen mak.*), eserin son varağında farklılaşan yazının kitaba eklenen müellifin orijinal şiir ve nazirelerinde bu değişik şekli ile devam etmesidir. Belki bir tesadüf, belki bililtizam bu değişik yazı, daha doğrusu yazının farklılaşması, eserin baş taraflarındaki yine Seyf-i Sarâyî'nin manzum olan te'lif mukaddimesindeki (12-13. sahifeler) yazıya benzemektedir. Her iki yazı da *nesih* karakterinde olduğu için kat'î bir hüküm verememekle beraber, bu oldukça mânidar durumu bilhassa belirtmek gerekir. Bu farklılaşma ile ilgili gördüğümüz başka bir husus da, eserde istisnasız ve bu şive için tabîi olan *bol-* yardımcı fiilinin yerine tek *ol-* şekline yine bu son varakta rastlanmış olmasıdır: *ḥatm oldı bu ğülistān nāmemiz* (355/12).

Uzluk'un ileri sürdüğü ve Bodrogligeti'nin de temas ettiği, eserin müellifin “kendi kalemiyle,” yazılmış olacağı bizce şüphelidir. Zira sonda bir *kitabət kâtibi*'nin zikredilmesi müstensihnin başka bir şahıs olabileceği hususunu kuvvetlendirmektedir: *ḥayr öze tut bu kiṭābet kâtibin* (356/3).

11. *GT*'de de, çok kere olduğu gibi, yabancı sözlerin yazılışı türkçe sözlerin yazılışından daha itinalıdır. Yazının aslında Türkçeye uygun olmayışı bakımından bu durum tabîi olmakla beraber, bilhassa bu metin için, eserin ne de olsa yabancı bir muhitte telif edilmiş bulunması,

müellifin ve müstensihin her halde Arapça bilen kimseler olması arapça sözlerin imlâsındaki itinayı sağlamaktadır. Bâzı hatâlarına rağmen, böyle bir tercüme işine girişecek kadar iyi Farsça bilen müellifin durumu, tabiatıyla, farsça sözlerin de doğru yazılmasını sağlamaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen, tesbit ettiğimiz bâzı hatâlar, ki bunlar imlâ husûsiyeti olmaktan öteye giden yanlışlardır, eserin bir müstensih tarafından kaleme alınmış olması ihtimaline dâir kanatimizi teyit eder mâhiyettedir. Meselâ "müsrif," anlamına gelen ve eserin aslında da aynen geçen *mübezzir* sözü (42/7), keza "müsriflik," anlamına *mübezzirlik* şeklinde (283/8) her iki yerde de *müdebbir* ve *müdebbirlik* şeklinde ve mânâ tamamen değişecek kadar yanlış olarak yazılmıştır. Müellifin her halde *mübezzir* ile *müdebbir* arasındaki farkı, hattâ ifâdeyi ve hikâyedeki nüktelyi bozan zıdlığı bilmeyecek durumda olduğu tasavvur edilmez. (Ancak bir ihtimal harekesi sarîh olmayan kelimenin *müdbir/lik* olmasıdır. Yâni müellifin *mübezzir/lik* yerine benzer anlamda *müdbir/lik* sözünü kullanmış olması?). Fakat eserin aslına göre tercümede epeyce yanlış ve değişik anlama da mevcuttur. A. Battal - Taymas tarafından bir listesi tesbit edilen (bk. A. B. Taymas, «Seyf-i Sarâyî'nin Gülîstan tercümesini gözden geçiriş», *TDAY Belleten* 1955, s. 73-97) bu durumda bütün hatâları da bir müstensihe yüklemek doğru olmaz.

Yazılış ile ilgili tesbit edebildiğimiz diğer yanlışlardan bâzıları şunlardır: 111. sahifede 2. satırın sonundaki *eger* sözü, müteakip satırın başında mükerrer yazılmıştır. 216. sahifenin 1-3. satırlarında aynı ibare tekrar yazılmış, sonradan üstü hafifçe çizilmiştir. Böyle bir durum 256. sahifenin 3-4. satırları arasında da görülmektedir. *göl* kelimesi bir yerde *vav* ile yazılmıştır: *gölüñni* (208/11), *vazîfe*, *fâ'ide* gibi bâzı arapça sözlerin sonunda kelime bünyesine dâhil « harfi bulunduğu halde, Türkçedeki çekimli şekillerinde iki misalde yazılmamıştır: *vazîfem* (223/11), *fâyideñg* (220/3), *râyihañgdan* (15/5).

Metinde Türkçe ve yabancı kelimelerde bâzı harf atlamaları ve hareke yanlışları da görülmektedir. Ancak *köñgöl-ler* yerine *köñgöl-le* (195/3), *köñglüñg* yerine *kölüñg* (266/6), *köñgöl-ge* yerine *köñgü-ge* (134/8), *korçar-men* yerine *koçar-men* (214/5), *istegenler* yerine *isteñgler* (38/12) gibi harf unutmaları ve *câhiller ara* yerine *câhiller ıra* (338/9), *ölüm-den* yerine *ölümeden* (30/12), *kayardılar* yerine *kayardıdılar* (130/4), bir yerde *sonğ* kelimesindeki üstün gibi (277/1), açık yanlışlıklar yanında *şikâyet* yerine *şekâyet* (124/9), Farsça aslındaki *müntehî* yerine *müntehâ* (287/3), *hıfzına* yerine *hafzına* (255/10), *devlet* yerine *develet* (10/13), *mî'de* yerine iki yerde *ma'de* (169/5-8) misallerinin bir kısmı

yanlış olabileceği gibi, yabancı sözlerdeki bu hareke durumlarının bir kısmının da Arapçanın *i'rab* meselesi ile ilgili veya bir nevi lehçe hussiyeti olması da mümkündür. Nitekim türkçe *arslan* kelimesinin de bzı yerlerde *arsalan* şeklinde harekelenmesi (62/8, 174/8 v.b.) bir yanlışlıktan ziyade, fonetik bir gelişme olmak gerekir. Aynı durum Ktb'un *Hasrev  şirin*'inde de vardır : *arıslan* (bk. A: Zajaczkowski neşri, *III Słownik*, Warszawa 1961).

12. Türkçe kelimelerin imlsında eski metinlerin ekserisinde görülen ittiratsızlık bu eserde de göze çarpmaktadır. Henüz belli-başlı eserler bile incelenip, müşterek iml hussiyetleri tesbit edilemediği için, bzı benzerliklerde bir ummileştirme doğru olamaz. Böyle bir mukayeseye girişmeden, metindeki durumu gözden geçirelim : İlk bakışta diğer Kıpçakça gramer ve lgatlerdeki imlya nazaran briz bir hussiyet arapça sözlerin imllarına it bzı hussi şekillerin (*şedde* v.b.) metinde fazla kullanılmayışıdır. Arap harfli imlnın normal tesiri dışında, *Gülistan Tercümesi*'nin imlsı bu devir türkçe eserlerin, bilhassa Altın-Ordu, Harezmi bölge ve şivesine it eserlerin imlsından çok farklı değildir. Tek tük misalde Türkçe sözlerin yazılışını Arapça ve Farsçaya benzetme durumu görülür. Mesel bir yerde iyelik eki *-i* için ** yerine ** yazılması : *yki* ( 174/1).

13. Türkçe kelimelerde *a* ve *e* nllerinin yazılışı *elif* iledir. İlk hecede (ortada) yazılmayışına da epey rastlanır. Ancak arka arkaya iki hecede yazılmadığı pek azdır. Msl. *kamağa* (22/3) gibi. Ndir bir kaç misalde sonda *elif* yerine *he* harfi yazıldığı görülür ki, bu daha ziyade *e* nls için vrittir. Msl. *tikme* «sokma!» ( 346/11, *hikme(t)*) kelimesi ile kafiyeli), *eyle* (110/3) v.b. *a* nlsnde böyle bir durumu yalnız bir iki misalde görüyoruz : *baça* ( 127/2) ve *yana* «yansın!» ( 231/11; *pervne* ile kafiyeli). Bir değişiklik veya incelme söz konusu olmayan *a* nlleri bzan *medli elif* ile (mesel *arturur*  4/5), *a* > *e* değişmesi bahis konusu olabilecek durumlarda ise, yalnız elifle veya elifsiz (ortada) yazılmıştır. (Bunun için *ay* «ey!» önleminde bir iki yerde *medli* yazılış tesbit edince, metin neşrinde, sarıh *iy*'ler müstesna, hep *ay* şeklinde okumayı tercih ettik).

e nlsndeki asıl müşkül, bilindiği gibi kapalı *e* meselesini de ortaya çıkararak, *i/e* değişikliği bahis konusu olan durumlardadır. Aynı zamanda fonetik bir mesele olmakla beraber, burada iml hussiyeti olarak şu tipik misalleri zikrederim : Msl. *kel-* fiili iki misalde *kildi* (20/8), *kildiler* (28/13) yazılıp, *keldi*, *keldiler* olarak harekelenmiştir. Bunun gibi *imdi* yazılıp, *emdi* ( 31/6), *irni* yazılıp, *erni* (333/11),

işik yazılıp, *eşik* (125/9) harekelenmiştir. *ivlen-* fiilinde ise, *i* sesi harfle belirtilmemiş, yâni *ı* yazılmamış, bir yerde *ivlendi* şeklinde (255/8), bir kaç sahife sonra ise, *evlenmes-sen* (274/12), olarak hareke konulmuştur. *sev-* fiilinde durum daha da karışıktır. Bu fiille geçen misallerin beşi *sev-*, beşi *siv-*, biri *söv-* (? 235/1), biri de harekesiz olarak bulunmaktadır! «gemi» sözüne de *kemi* (88/5), *kime* (35/2, 88/6 v.b.) ve *kinî* (34/8/9, 186/3 v. b.) olarak üç şekilde rastlıyoruz. Bu misallere başkalarını da eklemek mümkündür.

14. Sarih *i* ve *ı* ünlüleri umûmiyetle *ye* (ı) harfi ile yazılmıştır. Buradaki karışık durum ise, birden fazla heceli sözlerde yâni müteakip hecelerdeki ünlünün bilhâssa eklerde düzlük-yuvarlak uyumuna uyup uymama keyfiyetinden ileri gelmektedir. Bu konuşma dilinde başlayan uyumun yazıya aksedişindeki tereddüt ve geçiş devresi husûsiyetidir. Meselâ buna dâir ilgi çekici bir durum 195. sahifede görülmektedir. 4. satırda *körkli* yazıldığı halde, müteakip satırda kelimenin imlâsı açıkça *körklü* şeklindedir. *türli/türlü* kelimesinin de aynı sahifede yazılışına de sıkça rastlamaktayız (141/2-12, 193/3-9-12, 194/3, 266/10-11v.b.). Buna benzer *taşkaru/ı* kelimesi her iki türlü okunabilecek şekilde yazılmış veya sonradan sondaki *vav* harfi *ye* gibi düzeltilmiş (40/12, 41/3), bir başka kelime *melül-lik* şeklinde yazılıp, *-lük* şeklinde harekelenmiştir (231/3).

15. Arap alfabesinde yalnız *vav* harfi ile karşılanabilen *o*, *ö*, *u*, *ü* ünlüleri de, diğerleri gibi umûmiyetle yazılmıştır. Yazılmayan durumlar ekseriyetle kelime ortasındadır. Bu dört yuvarlak ünlünün yanında veya kelime içinde bulunan ünsüzlerden ve çekimli hallerde eklerden kalınlık veya inceliğini tefrik mümkün olabilirse de, genişlik ve darlığı tefrik hiç bir zaman yazıdan mümkün olamaz. Bu durumda metnimiz için tereddütlü durumlarda yakın bir mukayese unsuru yabancı bir alfabe ile kaleme alınmış olan ve ünlülerin daha geniş ölçüde tefrik edildiği *Codex Cumanicus*'tur.

16. İmlânın yarattığı bu tereddütlerin yanında bâzı durumlardaki kolaylaştırıcı husûsiyetleri de belirtmek gerekir. Meselâ «isim» anlamına gelen bütün *at*'lar *te* harfi ile, «at (hayvan)» anlamına gelen *at*'lar da bir iki istisnası ile hep *ti* harfi ile yazılmıştır. Diğer metinlerde de görülen bu «at - isim» tefriki yanında *Gülîstan Tercümesi*'nde şu misaller de dikkati çekmektedir: «doymak» mânâsına gelen *toy-* normal olarak *te* ile, bir misalde «bıkmak» mânâsında kullanıldığı zaman *ti* harfi ile yazılmıştır (327/12). *ev/iv* kelimesinin umûmiyetle «ev» anlamında kullanıldığı, bir yerde *öv* şeklinde yazılışında mânâsının da «oda» oluşu

(167/9) ve *açı/açığ* kelimesinin *açı* şeklinde ise «acı» mânâsında, *açığ* şeklinde ise «keder» anlamında oluşu dikkatimizi çekmiştir (*açı* : 70/4, 136/3 v.b., *açığ* : 130/7, 187/3).

Yukarıdaki misallerin yanında *yalañg ayak* (115/2) ile *yalın ayak* (180/2) arasında farklı yazılışa rağmen, mânâca bir fark tesbit edilememiştir. Aynı şekilde *savuk* «soğuk» sözünün imlâsındaki farklılık (*savuk* 266/1, *savuk* 40/12, *savuk* 37/1) sadece dikkatsizlik veya türkçe sözlerin imlâsındaki itiratsızlık ile izah edilebilir. Farklı yazılışlara yabancı bâzı kelimelerin çekimli şekillerinde de rastlanmakta, bu da her halde onların o devirdeki telâffuzlarındaki tereddütlü durumlardan ileri gelmektedir : *fağır larğa* (143/10, 290/3, 315/2) yanında *fağır lerge* (228/9), *ğâyet-ka* (61/6, 76/12, 317/12) yanında *ğâyet-ke* (27/12) gibi. *rüh-ge* (4/7), *rüm-ge* (184/6), *tâat-ke* (274/7) misallerindeki ince ek getirilişi ise, her halde bu yabancı kelimelerin, bilhassa sonuncunun ünsüzlerinin tesiri ile olmalıdır.

17. Türkçe kelimelerde ünsüzlerin yazılışında da ünlülerdekine benzer meseleler bulunmaktadır. Arap harfli eski metinlerde görülen hususlar tabiatıyla bu metinde de kendini göstermektedir. Ancak *b/p* yazılışında, *c/ç* tefrikinde, düzenli bir şekilde olmamakla birlikte, bâzan ayrı harflerin kullanılışı yâni noktaların belirtilmesi bir ip ucu verebilmektedir. Meselâ her hangi bir sahifeden misaller verelim : 63. sahifede 1. ve 9. satırlarda *köp*, 4. satırda *körüp*, 11. satırda *oçün* (*ala bilmedi*) yanında aynı sahifenin 10. satırında *ğorkub*, 12. satırında *yazuklab* ! Asıl tereddüt ayırıcı bir işaretin bulunmadığı, yâni «kaf-ı farisi» nin hiç kullanılmadığı, *g* ve *k* seslerinin tefrikinde doğmaktadır. Nazal *n* sesi ise, umûmiyetle *nğ* ile belirtilmiştir. *Nun* harfinin yazılmadığı varsa da azdır. Msl. *irniñ* (99/13), *barıp turur idiñ* (14/8), *tiñiz* (55/7, 107/11 v.b.). İki ünsüzün yan yana gelmesi türkçe sözlerde ancak çekimli şekillerde bahis konusudur. Bu durumda umûmiyetle isim çekiminde yan-yanaya gelen aynı iki ünsüz ayrı, fiil çekiminde ise berâber yâni tek harfle ve şedde işareti ile gösterilir. Yalnız bir yabancı kelimenin bulunma hâlinde beraber yazıldığı görülmüştür. *vakti(t)a* (209/8).

18. Yabancı sözlere ait imlâ husûsiyetlerinde belirtmek istediğimiz bir husus da arapça kelimelerde *hemze* denilen sesin durumudur. Tabii bu bir imlâ meselesi olduğu kadar aynı zamanda bir ses husûsiyeti meselesidir. Bilhassa çok kullanılan sözlerde metinde «hemze kürsüsü» denilen *elif*, *ye* ve *vav* harfleri yazılmış, *hemze* işareti konulmamıştır. *Elif* yazıldığı zaman, ki bâzan türkçe sözlerde *e* sesini belirtmek için de

konur, o kadar önemi yâni tereddüt uyandırıcı bir durum yoktur. *vav* ve *y* üzerine *hemze* yazılmayışında ise, bir ses meselesi ve okunuş tereddüdü doğmaktadır. Ancak arapçada bile bu gibi durumlarda hemzenin bâzan *y* ve *v* olarak telâffuz edilebilmesi, iki ünlünün yan yana gelmediği Türkçe içerisinde hele *dâyim* gibi türkçeleşmiş, *'acâyib*, *ğarâyib*, *suval* gibi nisbeten çok kullanılan sözlerde imlâya göre ve Türkçeye de daha uygun gelecek şekilde okumanın doğru olacağı kanaatindeyiz. Nâdir durumlarda *hemze* yazılışına misal şunlardır: *hâ'il* 265/2, *mü'ezzin* 222/9 (aynı satırda bir de hemzesiz!) ve bir terkipte *ebnâ-i cinsimiz* 305/4. Buna mukabil başka bir terkipte yazılmamıştır: *dâne-i-dam* 197/5. Aynı sesin sonda yazılışında da karışıklık vârittir. Tipik misal *dünyâ* kelimesi aynı sahifede *dünyî* (13/5) ve *dünyâ/dünye* (13/2) şeklinde görülebilmektedir. Hemze yanında *ayın* ve Türkçede bulunmayan diğer yabancı sesler dâima aynen belirtilmiş ve değerlendirilmiştir. Meselâ *ayın*'ın bir ünsüz oluşu dikkate alınarak çekimli şekillerinde *câmî'i* (37/11 v.b.), *câmî'iniñ* (222/9), *câmî'ine* (108/13) şeklinde yazılmıştır.

III. SES HUSÛSİYETLERİ

19. Ünlüler: Alfabe tesbite sarıh imkânlar vermediği halde, Türkçenin normal 8 ünlüsünün bu eserde de bulunduğu tabiidir. Ancak tereddütlü durumlarda, meselâ uzun ünlü bulunup bulunmadığı ve *kapalı e* meselesinde kesin bir hüküm verebilecek durumda değildir. Filvaki bir kısım elifler med ile yazılmıştır. Fakat muayyen sözlerde ve tam bir düzenle olmadığı için, bâzı kelimelerin *a* ünlülerinin normalden farklı olabileceği gibi bir iddiayı teyit eder bir durum görememekteyiz. Aynı şekilde *i/e* değişmesi ve bir *kapalı e* ünlüsünün varlığı meselesinde de, imlâ husûsiyetlerinde belirtildiği gibi, yazı vâzıh bir neticeye varmayı kolaylaştıracak değil, tereddütleri arttıracak mâhiyettedir. Mevcut karışıklığı bir geçiş devresi husûsiyeti ve imlâ dikkatsizliğine veriyoruz. Zira bâzan *i* bâzan *e* yazılması ve harekelenmesi gibi durumlar sadece *i/e* meselesine münhasır değildir, başka seslerde de imlâ husûsiyetlerinde temas edilen karışıklıklar göze çarpmaktadır.

Yuvarlak ünlüleri kesin bir şekilde tesbit edilebilmenin güçlüğüne de imlâ bahsinde temas edilmişti. Bir kısım sözleri mevcut bilgilerimizden ve *Codex Camanicus* gibi metinlere kıyas yolu ile çıkarabiliyoruz. Ancak her şeye rağmen, gerek Türkçeye geçen yabancı sözlerde (msl. *çoban/çuban?*), gerekse Türkçe sözlerde (msl. *tölen-/tülen-*, *iwiş*, *eviş/öviş*, *üviş?*) bâzı tereddütler kalabilmektedir.

20. İncelik - kalınlık bakımından yâni gerek ince sıradan kalın sıraya geçişte, gerekse incelmede bâzı kesin denebilecek durumlar yanında, tereddütlerimiz de bulunmaktadır. Msl. *ayt-* fiili kesin olarak kalın şeklini bu metinde korumakta *eyt-* okunabilecek hiç bir misale rastlanmamaktadır. Buna mukabil *ay* (ünlem), *yana* (edat) sözlerinin incelişip incelmediği tereddütlü kalmaktadır. Bir iki yerde medli elif ile yazılması *ay!* kelimesinde bizde eski şeklin devam ettiği kanaatini uyandırmıştır. Buna mukabil *iy* şeklinde harekelenmiş misallerin de bulunuşu, Fârsçadaki aynı ünlemle bir karışma sonucu olmalıdır. *yana* edatı için de henüz eski şeklin devam ettiğini kabul ediyoruz. Önce ince olup, sonra kalın sıraya geçen *teñgri* sözünde de henüz metinde eski şekil hâkim durumdadır. Ancak bir çok *teñgri-ge* (4/2, 130/9, 235/10 v.b.) misalinin yanında bir *tañgri-lık* misaline (310/12) rastlanabilmesi o devir konuşma dilinde bu sözde bir kalınlaşmanın başladığına işârettir.

21. Ünlü değişmesi: Türkçede ünlü değişmelerinin başında *e/i* değişmesi gelir. Metne topluca bir bakarsak bu değişme *i* temayülünün fazla olduğu dikkati çeker. Eski Türkçedeki, hattâ henüz *Codex Cumanicas*'da *e* ünlüsünü muhafaza eden sözlerin ünlülerinin *i* şeklinde gelişmiş olduğu görülür: *el* «el ve memleket» > *il*, *ekki*, *eki* > *ikki*, *iki*, *eksük*, *eksik* > *iksil*- (43/12, 181/7/13 v.b.), *emdi* > *imdi* (35/1, 47/1 v.b.), *er* > *ir* (9/6/7, 13/9 v.b.), *er-* > *ir-* (13/12, 88/3 v.b.), *erdem* > *irdem* (22/1, 36/3 v.b.), *erk* > *irk* (68/2, 351/7), *erte* > *irte* (73/12, 143/3 v.b.), *emgek* > *imgek* (64/13), *eski* > *iski* (157/13, 186/10), *ev* > *iv* (22/5, 60/11 v.b.), *keçe* > *kıçe* (40/8, 83/10 v.b.) *ne* > *ni*, *teg* > *tig* v.b. Buna mukabil *eygü* (13/1, 14/1, 124/12 v.b. *eygülik* / *eygülık* 12/13, 86/8 v.b.) gibi *e* ünlüsünü muhafaza edenler ile *evlen-* (274/12) / *ivlen-* (265/8), *etek* (14/11, 15/1) / *itek* (57/6), *bel* (120/7) / *bil* (11/5, 164/6 v.b.), *keñt* (61/3, 221/2) / *kint* (61/1, 219/5), *kemi* (88/5) / *kimi* (35/2 v.b.) / *kime* (34/8/9 v.b.), *siv-* / *sev-* (hattâ *söv-*) gibi metinde her iki şekli de bulunan kelimeler, bir geçiş devresi olarak, eski ve yeni, farklı telâffuzların da imlâya aksettiğini göstermektedir. Başka bir deyişle bu kelimelerde bir *kapalı e* ünlüsünden ziyade, eski ve yeni şekillerin henüz yazı ve konuşma dilindeki farklı şekillerinin bir arada oluşunun imlâdaki karışıklığı meydana getirmiş olabileceğini düşünmek daha doğru olacaktır. İkinci hecede ise, bir *i* > *e* gelişmesini gösteren bâzı misaller bulunmaktadır: *terinğ* (Kaşg.) > *tereñg* (262/11), *egrim* (Kaşg.) > *igrem* (88/7, 262/11).

Diğer ünlü değişmelerine âit şu misalleri verebiliriz: *ı* > *a*: *yığaç* / *iğaç* (Eski Türkçe) > *ağaç* (5/13, 54/1 v.b.), *butık* (Eski Türkçe) > *butak*

(6/4, 320/3); $u > a$: *boğaz* (Eski Türkçe) $>$ *boğaz* (90/11, 119/3 v.b.), *monçuk* (Kaşg.) $>$ *munçak* (319/2 *monçak?*), $ü > e$: *süñgük* (18/12, 185/12) ∞ *süñgek* (46/10, 306/5).

22. Yuvarlaklaşma diğer kıpçakça eserlerde fazlaca görülen bir ses hâdisesi olduğu halde, *GT*'de daha az rastlamaktayız. Kelime sonunda $g, ğ > v$ (hattâ y) inkişafı neticesinde $-ö\upsilon, -ü\upsilon$ gibi bir diftonglaşma temayülüne de, yine diğer Kıpçak metinlerinin hilâfına rastlanmamaktadır. İlk hecede görülen yuvarlaklaşmaya misallerimiz şunlardır: *degül* (7/1, 17/9 v.b.) $>$ *dögül* (47/6, 292/10 v.b.), *sev-* $>$ *söv-* (235/1), *ev* $>$ *öv* 167/9. Kelime kökünde görülen bu yuvarlaklaşma hâdiselerinden başka, diğer hecelerde veya eklerde, ünlü uyumu dışında, türkçe ve yabancı sözlerin dudak ünsüzleri tesiriyle yuvarlaklaşmasına da rastlanmaktadır: *iwüñg* (86/7, *iwüñgde* 220/10), *cevrüñg* (279/12), *kaölüme* (284/3), *taptum* (163/4), *çapup* (21/6). Yuvarlaklaşmaya mukabil düzleşmeye ise, *bâdi-* (Alt. Gr.) $>$ *beyi-* (324/10), *ödle* $>$ *öyle* $>$ *evle* (*vakt* 40/4) ve darlaşma şeklinde *ünde-* (8/2, 23/8 v.b.) $>$ *inde-* (114/2, 219/11) gelişmesini misal gösterebiliriz. *soğık* (Alt. Gr.) $>$ *savuk* (37/1, 40/12 v.b.) misâlinde ise, ilk hecedeki $o > a$ gelişmesi düzleşmeye, ikincisi hecedeki $ı > u$ ise yuvarlaklaşmaya âit birer gelişmedir.

23. Kelime ortasında ünlü türemesi: *turş* $>$ *taruş,şeker* $>$ *şeker* gibi yabancı sözlerde ve aslında da bir fonetik hâdiseye bahis konusu olabilecek ve Türkçede yan yana gelemeyecek iki ünsüz dolayısı ile *fıkr* $>$ *fikir* gibi gelişmeler dışında bunun şaşırtıcı bir örneğine türkçe bir sözde rastlamaktayız: *arsalan*. Normal *arşlan* (13/8, 22/1 v.b.) şekli yanında metindeki *arsalan* (62/8, 174/8) harekelenmesinin izahı, eğer imlâ bahsinde de belirtildiği gibi, Kutb'un *Husrev ü Şirin*'inde de *arşlan* şeklinde rastlanmasaydı, güç olurdu. Bu bakımdan bunu bir imlâ hâdisesi olarak değil de orta hecede ünlü türemesi olarak bir ses hâdisesi şeklinde kabul etmek gerekirse de, manzum parçalarda kelimenin *arsalan* harekelenmesine rağmen, vezne göre *arşlan* şeklinin daha uygun olduğunu da belirtmek gerekir.

24. Vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi: Türkçenin bu yaygın ses hâdisesine metnimizde de bolca rastlanmaktadır. *yalañguz* $>$ *yalğuz* (261/12), *ayırıl-* $>$ *ayrıl-* (195/10, 247/2), *oyuna-* $>$ *oyna-* (18/13, 44/6 v.b.) gibi kelime bünyesine dahil olmuş durumlar dışında, normal olarak, çekimli şekillerde daha çok görülmektedir: *ağız* $>$ *ağzı, ağzın* v.b., *bağır* $>$ *bağım, bağrıñg, bağrı* v.b., *içir-* $>$ *içrip* (320/6), *iğın* $>$ *iğni* (276/2), *ilın-* $>$ *ilnür* (122/5) v.b.

25. B ü z ü l m e veya ünlü kaynaşması birinci kelimenin son, ikinci kelimenin ilk sesi ünlü olan birleşik kelimelerde ve birleşik kelimeye benzer durumlarda görülür. Meselâ *ni* soru sözü ile teşkil edilmiş birleşik kelime ve *ni* sözünün genişlemiş şekillerinde : *ni + için* > *niçün* (47/3, 84/11 v.b.), *nik* < *ni + ök* (? 220/10, krş. *Cod. Cum. nek*), *niçe + ök* > *niçük* (31/12, 44/6 v.b.), *ni + it-* > *nit-* (96/2, 147/13 v.b.). Bunun dışında diğer birleşik kelime durumlarında : Msl. iktidarı *al-* fiilinin esas fiille birleşmesinde *köya + alman* > *köyalman* (231/5), *yete + almas* > *yetalmas* (74/13), birleşik şart sigasmda *kıldı + ise* > *kıldısı* (198/6). Bir de *böyle* (< *bu + eyle*) edatını bu misallere eklememiz gerekir (90/9, 93/13 v.b.).

26. Benzer hece düşmesi hâdisesi en çok *tur-* > *dur-* yardımcı fiilinin bildirme eki fonksiyonundaki geniş zaman 3. teklik şahıs şekillerinde rastlanır : *turur* (4/3, 11/3 v.b.) yanında *-tur* (12/13, 25/7 v.b.), *-tür* (*eygülek-tür* 12/13), *-turlar* (46/1, 257/12) ve *durur* (9/7, 12/3 v.b.). Bir de metinde *bildürür* yerine *bildür* (340/6), *sındurur* yerine *sındur* (339/3) ve *toldurur* yerine *toldur* (185/5) yazılışlarına rastlıyoruz ki, her halde bunlar fonetik bir gelişme değil, imlâ dikkatsizliği olmalıdır. Zira manzum parçalarda geçen son iki misalin vezne göre de *sındurur* ve *toldurur* şeklinde okunması gerekir.

27. Ünlü uyumu : Türkçenin çok eski bir husûsiyeti olan ve bilinen en eski metinlerde dahi rastlanan kalınlık - incelik uyumunun yanında düzlük - yuvarlaklık uyumu nisbeten daha yenidir. Önce yardımcı sestem başlamak üzere, gittikçe gelişen bu ünlü uyumunun çeşitli örneklerine bu devir metinlerinde ve *GT*'nde de rastlıyoruz. Ancak düzlük - yuvarlaklık uyumu bu devirde, bilhassa eklerde, henüz tam mânâsiyle ilerlemiş ve gelişmiş durumda değildir. Hiç değilse, belki konuşma dilindeki daha gelişmiş durum henüz yazı diline ve imlâyâ tamamiyle aksetmiş olarak gözükmemektedir. Bu da imlâda nisbî bir karışıklığa sebep olmaktadır.

Düzleşme şeklindeki ünlü uyumuna metinden örnekler : *aruğ* (111/11) > *arığ* (20/6), *bedü-* (Kaşg.) > *beyi-/biyi-* (329/10, buna mukabil *beyük* (69/7, 265/12), *inçü* (178/4/7) > *inçi* (275/10, 276/13, 312/6), *iksük* (74/8, 92/12), *iksüt* (172/6) > *iksil-* (43/12, 181/7 v.b., *karşu* (17/1, 66/10 v.b.) > *karşı* (6/5, 66/1 v.b.), *satun* (218/6) > *satın* (136/11) ve meselâ yalnız eski şekli geçen kelimeler : *çetük* (36/4, 185/11), *açuk* (115/2, 185/13 v.b.).

Yuvarlaklaşma şeklindeki örnekler : *bulut* (Kaşg.) > *bulut* (6/11, 25/12 v.b.), *çömiç* «kepçe» (*Cod. Cum.*) > *çömüç* (320/7), *öli* (159/6, 187/1/3) > *ölü* (10/3, 91/6 v.b.), *külik* «hızlı» (*Cod. Cum.*) > *külük* (333/4),

sün̄gi (242/7) > *sün̄gü* (21/6 v.b.). Buna mukabil yalnız eski şekli geçen kelimelere bir misal : *böri* (28/6/9, 100/12 v.b.).

28. Yardımcı ses ve eklerin ünlü (düzlük - yuvarlaklık) uyumuna tâbi olmalarına gelince, bazı dudak ünsüzlerinin yanında yuvarlaklaşma (msl. *çapıp* 309/3 > *çapup* 21/6; *çıkarıp* 151/1 > *çıkarup* 25/6) gibi durumlar hariç, umûmiyetle yardımcı sesler Eski Türkçeden beri uymuş durumdadırlar. Msl. *öl-ü-m* (17/3, 115/11 v.b.), *tüt-ü-n* (75/9), *ar-u-ş* (170/7, 176/5 v.b.), *boynuñğa* (145/12), *boynuñda* (82/3 v.b.).

Tek ünlüden ibâret eklerin yalın durumda imlâda ekseriyetle aslı şekillerini muhafaza ettikleri, yardımcı sese benzer durumlarda yâni çekimli şekillerinde uyuma uydukları görülmektedir. Meselâ 3. şahıs iyelik eki yalın durumda : *boym* (274/7), yardımcı sese benzer duruma geçince : *burnundağı* (201/3) fakat bunun yanında *boynına* (154/5), *boynın* (6/5). Aynı şekilde : *oğlı* (19/10, 21/2 v.b.) yardımcı sese benzer duruma geçince : *oğlun* (106/8, 286/10), fakat bunun yanında *oğlın* (65/8, 207/3 v.b.). Aynı durum 3. şahıs iyelik ekinin ünlü ile biten sözlere gelen *-sı*, *-si* şeklinde de görülmektedir : *kağgusun* (316/5, 319/4) yanında *kağgusun* (125/8, 131/6).

Diğer eklerde durum karışık olmakla beraber, ünsüz + ünlü şeklindeki eklere nazaran, ünlü + ünsüz ve ünsüz + ünlü + ünsüz şeklindeki eklerde uyuma tâbi olma nisbeti daha fazladır. Meselâ görülen geçmiş zaman ekinde yuvarlak ünlülü fiillere gelen 1. şahıs *-dum* 2. şahıs *-duñg* veya düz ünlülü fiillerde *-dük* > *-dik* (*bağlağay idik* 246/2) *tapmadık* (248/7) şekline mukabil, 3. şahıs eki yuvarlak ünlülü fiillerde de *-dı*, *-di* / *-tı*, *-ti* şeklinde kalmaktadır. Çeşitli eklerden misaller : İsimden isim yapma eklerinden *-cı*, *-çi* ekine yalnız dar ünlülü misallere rastlıyoruz. Yuvarlak ünlülü sözlere eklenirken de ek henüz uyuma tâbi olmamaktadır : *közgü-çi* (109/5), *tapuğ-çı* (154/1, 183/8), *uruş-çı* (335/9), *yumrukçı* (192/1) v.b. *-lık*, *-lik* ekinde umûmiyetle uyuma tâbi bir durum görüyoruz : *aydın-lık* (151/1), *bay-lık* (192/10, 300/11), *big-lik* (192/10), *irlik* (155/1 v.b.) yanında *azgun-luk* (149/13), *kul-luk* (98/6, 225/3), *ton-luk* (274/8). Ancak aykırı durumlar da vardır : *beyük-lik* (348/1), *melâl-lik* (Bu misalin, imlâ husûsiyetlerinde de belirtildiği gibi, *-lik* yazılıp, *-lük* şeklinde harekelenmesi ilgi çekicidir, 231/3). *-lîg*, *-lig* > *-lı*, *-li*, *-lu*, *-lü* ekinde durum biraz karışıktır. Aynı kelimedede bile uyuma uyan (*türlü* 12/5, 141/12 v.b.) ve aykırı (*türlü* 76/8/11, 190/10 v.b.) durumlar bulunduğu gibi, ekin eski şeklini muhafaza eden üçüzlü durumlara da rastlanmaktadır. Msl. *kutlu* (88/1, 123/13), *kutlu* (13/7, 57/12) ve *kutluğ!* (70/13). *-sız*, *-siz* ekinde ise durum *-lık*, *-lik*

ekini andırmaktadır ve uyum ilerlemiş olarak görölmektedir: *başsız - ayaksız* (309/11), *ilsiz - ayaksız* (189/4), *biligsiz* (42/11, 92/13 v.b.), *kanatsız* (346/1) yanında yuvarlak ünlülü kelimelerde: *körksüz* (92/6, 99/9 v.b.), *otsuz* (281/2), *-suğ* ekinde, metindeki nâdir bir misalde ekin yuvarlak ünlüsünü koruduğunu görüyoruz: Msl. *Cod. Cum.*, *Kitabâ'l-ıdrak* ve *Tuhfetü'z-zekiyye*'de *tañğsıq* şeklinde rasladığımız kelime metnimizde *tañğsuğ* şeklindedir (146/7, 193/4 v.b.). *-uğ*, *-ük* eki de henüz uyuma uymamış görünmekte ve eklendiği dar ve düz ünlülü köklerde de yuvarlak ünlülü aslı şekli ile bulunmaktadır: *artuğ* (179/10, 196/3 v.b.), *sınuğ* (208/13, 303/3), *tanuğ* (30/3, 126/1), *yazuğ* (69/1) v.b. *-dur*, *-dür* - *tur* / - *tür* faktitif ekinde de ünlü uyumuna pek nâdir rastlıyoruz: *keydür* - (6/1, 62/5) yanında *keydirip* (102/9, 158/1) ve aynı sahifede *aldurmağaysen* (253/6) yanında *aldırıp* (253/1). Diğer misaller *indür*- (89/4), *nündür*- (89/2), *yidür*- (28/10, 185/11 v. b.) şeklindedir. *-ğaz*, *-güz* faktif ekine ait nâdir misallerde de uyumu görmekteyiz: *körgüz*- (31/7, 85/13), *turğuz*- (251/12) yanında *tirgiz*- (338/6), *-ur*, *-ür* faktitif ekinde ise, henüz uyuma tâbi olmayan misaller fazladır: *kiçür*- (210/5, 278/12 v.b.), *yitür*- (261/5, 350/4 v.b.) gibi.

29. Yabancı kelimelerin Türkçenin ünlü uyumuna uyup uymadığını, bir bakıma ne dereceye kadar türkçeleştiklerini bize gösteren çekimli şekilleridir. Eklerin de ancak ünsüzlerinden kalınıncesi tefrik edilebilen datif eki gibi, *-lık*, *-lik* ekleri gibi olanları bir fikir verebilmektedir. O da imlânın imkân verdiği nisbette. Meselâ *'âdil* kelimesine hem *-ğa* şeklinde, hem *-ge* şeklinde datif ekinin geldiğini, daha doğrusu yazıldığını görüyoruz: *'âdilğa* (60/13), *'âdilge* (90/13). *fağır* sözüne ekseriyetle kalın ek gelmesinden *ğ* ünsüzünün de tesiri ile *fağır* olarak ikinci hecenin de kalın telâffuz edildiği ve ünlü uyumuna uydurulduğu anlaşılmakta ise de, arada bir de *fağırlerge* (228/9) misaline rastlanması kesin bir hükme varmamızı zorlaştırmaktadır. Buna *ğāyetke* (27/12) ~ *ğāyetka* (61/6, 76/12, 317/12) misallerini de ekleyebiliriz. *comard* (*-lık*) her halde aslında da böyle telâffuz edildiği halde, *bağıl* > *bağıl-lık* (190/1, 311/6), *fağırh* > *fağırh-ka* (158/5), *ğarīb* > *ğarīb-lık* v.b. kelimelerinin türkçe telâffuzlarında kahnlaştıkları muhakkaktır. Zâten bu devirde belli bir ölçüde ve her halde bir ihtiyaç neticesinde Türkçeye giren yabancı kelimelerin fonetik bakımdan türkçeleştirildiği tahmin edilebilir. Sonradan Arap ve Fars dil ve kültürlerine vâkıf kimselerin çoğalması ve tercüme v.b. kültür münasebetlerinin artması sonunda hem yabancı kelime sayısının çoğaldığı hem de aslı şekilleri korumağa çalışılmış olmalıdır.

Yabancı asıllı kelimelerde bir diğer durum da Türkçenin kalınlık - incelik uyumu yanında, ünlü uyumunun da tesirini göstermiş olmasıdır. Zira *rūh* gibi, *tā^cat* gibi, *muhtāc* gibi bize göre kalın sıradaki kelimelerin, *rūh-ge* (4/7), *tā^cat-ke* (274/7), *muhtāc-rek* (38/4), *ka^ca-ge* (260/6) şeklindeki çekimli şekillerinde ünsüzlerinin tesiri olmuş olacaktır.

30. Ünsüzler : Türkçenin Eski Türkçe devresinden beri mevcut ünsüzleri Kıpçak şivesinde de, bu metinde de mevcut bulunmaktadır. Bunun yanında bir de Türkçede bulunmayan veya pek az bulunan bâzı ünsüzlerin de yabancı asıllı kelimeler yoluyla dile girdiğini söyleyebiliriz. Ancak ünlülerde olduğu gibi, ünsüzlerde de Türkçeye yabancı bir alfabede bütün sesleri tesbit edebilmek oldukça zor olmaktadır. Meselâ Türkçenin çok kullanılan *k* ve *g* ünsüzlerinin tefriki bu sesleri ayırt etmeyen alfabe yüzünden çoğu zaman şüpheli kalmaktadır. Metindeki ünsüzlere ait fonetik gelişmeler şunlardır :

32. Ünsüz ikizleşmesi (şeddeleşme : Metinde aslında şeddeli olmadığı halde (zaten Türkçede aslında böyle bir durum yoktur), sonradan bilhassa sonraki *-ğ*, *-g* seslerinin düşmesi neticesinde ortadaki ünsüzü ikizleşen şu sözlere rastlıyoruz : *isig* > *issi* (75/6, 22/11 v.b.), *kiçig* > *kiççi* (69/8, 324/6), *uluğ* > *ullu* (97/4, 162/8), *iki* > *ikki*, *iti* > *itti*, v.b. Ancak bu misallerin bir kısmı bu metin ve devirden önce bu gelişmeye uğramışlardır. Bilhassa sonda *-g* sesi düşmesi bahis konusu olmayan son iki misal bu durumdadır. Buna mukabil aslında bilhassa hece sonunda şeddeli olan bâzı yabancı kelimelerin Türkçede bu ses değerlerini, telâffuz güçlüğü dolayısı ile, kaybetmiş olacaklarını söyleyebiliriz. Msl. *haqq*, *hadd*, *hazz* gibi arapça kelimeler her halde *haq*, *had*, *haz* şeklinde söyleniyordu. Yazıda hece bölünmesi olmayan durumlarda şedde işaretinin konulmayışı da bunu teyit eder.

33. Kelime başında *y*- türemesi veya aslî *y*- sesinin düşmesi hâdiselerinden, *y*- düşmesine metinde daha çok rastlamaktayız. Msl. *yiñçü* (Kaşg.) > *iñçü* (178/4), *iñçi* (275/10 v.b.), *yiti*, *yitti* «keskin» (Eski Türkçe -Alt. Gr.) > *iti*, *itti* (17/1, 337/7), *itlet*- «kaybetmek» (149/10 < *yitiğ-le-t*-?), *üzgüçi* «yüzücü» (262/11 < *yüzgüçi*?). Buna mukabil Kaşg. de yalnız *üzüm* «üzüm» şeklinde rastladığımız kelime metinde hem *üzüm* (254/6), hem de *y*- türemesi ile *yüzüm* (343/12) şeklinde geçmektedir.

33. Kelime ortasında veya hece sonunda *-r*- sesi düşmesi hâdisesine daha eski metinlerde de rastlanmaktadır. Ancak *GT*'de aslî *-r*- sesinin bazı sözlerde düştüğü görüldüğü gibi, aynı kelimelerde eski şekli muhafaza eden misaller de bulunmaktadır. Msl. *berk* «sağlâm»

(140/11)>*bik* (57/6, 119/6 v.b.), *ir-* 13/12, 14/2 v.b.)>*i-* (15/6, 93/5 v.b.), *ķurtul-* (30/13, 46/4 v.b.) > *ķutul-* (90/1/3, 124/5 v.b.) ve bir yabancı kelime *ejderhā* (95/13) > *ejdehā* (51/2) misali bir imlā dikkatsizliği olabileceği gibi, kelimenin geldiği yabancı dile āit bir fonetik hādisde de olabilir.

34. Hece sonunda *l* sesi dūşmesi hādisesini de ancak bir kelime-de görüyoruz : *keltür-* (Kaşg.) > *ketür* (14/9, 34/9 v.b.).

35. Türeme *t* sesi : Kelime ortasında *t* sesi türemesi hādisesi de Türkçede eskidir. Metnimizde ise, her halde Eski Türkçedeki *asra* kelimesindeki *as* kökünden gelmekte olan *astın* (94/7) ve *astından* (299/11) misalleri yanında Kıpçak metinlerinden *Tuhfetü'zekiyye*'de olduğu gibi (bk. B. Atalay neşri, dizin), *kölge* veya *köliğe* yanında *köletke* (23/7) şekli vardır.

36. *ğ*, *g* ünsüzlerinin durumu : Tek heceli sözlerin sonunda kendini muhafaza eder ve bâzı Kıpçakça metinlerde görülen *v* hattâ *y* sesine dönme ve diftonglaşma hādisesi *GT*'de görülmez. Birden Fazla heceli sözlerin sonunda ise, cenup-batı şivesinde olduğu gibi, dūşme hādisesi görülür. Ancak metin henüz bir geçiş devresi hususiyeti göstermemektedir. *arığ* > *arı* (51/3, 97/11 v.b.), *ağrığ* > *ağrı* (252/8), *elig* > *il* « el » (16/11, 37/10 v.b.), *tirig* > *tiri* (145/12, 159/5 v.b.) gibi yalnız dūşmüş şekilleri bulunan misaller yanında hem eski yāni sonda -*ğ*, -*g* seslerinin yazıldığı, hem de yeni şekillerinin bulunduğu misaller de tesbit edilebilmektedir. Msl. *ķerig* (20/13) ~ *ķeri* (aynı satırda ve 21/1), *uluğ* (70/9/12, 86/1 v.b.) ~ *ulu*, *ullu* (?) (155/3, 175/2 v.b.).

37. Yapım ve çekim eklerinin başında veya sonunda da durum birden fazla heceli sözlerin sonunda olduğu gibidir. Dūşme hādisesi başlamış, hāttâ ilerlemiş (msl. *ķulğak*, *ķulağ* 44/12, 73/6 v.b.), fakat henüz bütün misallerde umûmileşmemiştir. Bu durumda da eski ve yeni şekillerin bir arada bulunduğunu görmekteyiz. Msl. *ķayğur* - (7/7) yanında *ķayur* - (54/1, 147/11 v.b.). Verme hali (datif) ekinde -*ğa*, -*ge* / -*ka*, -*ke* yanında bilhassa iyelik ekli sözlerde -*a*, -*e* çoğaldığı gibi, iyelik eksiz kelimelerde de epeyce görülür (bk. İsim çekimi, verme hali). -*liğ*, -*lig* > -*li*, -*li*, -*lu*, -*lü* isimden isim yapma ekindeki karışık durum imlā bahsinde de belirtilmişti. Msl. *ķutluğ* (70/13) ~ *ķutlu* (88/1, 123/13), *ķutlu* (13/7, 57/12 v.b.).

38. *ğ*, *g* türemesi : Yaygın dūşme hādisesi yanında, Harizm-Altın-ordu şivesinde olduğu gibi, aslında *ğ* ve *g* sesi bulunmayan söz ve eklerde analogi yoluyla türeme hādisesine Kıpçak metinlerinde de

rastlanır. Meselâ *GT*'de Eski Türkçedeki *tamu* kelimesi *tamuğ* (114/9, 151/2, 239/11). Yine Harizm ve Altınordu metinlerinde olduğu gibi (msl. *Nehcü'l-ferâdis*'de), emir 1. şahıs ekinin başında, ünlü ile biten fiillere eklenirken, yardımcı *-y-* sesi yerine bir *ğ-*, *g-* sesi türemektedir. Msl. *oқығayım* (274/4), *digeyim* (109/11, 191/5), *tilegeyim* (269/10).

93. Ünsüz değişimleri: Türkçenin belli-başlı ünsüz değişimlerinden kelime başında *b/m* inkişafında, bütün Kıpçakça metinlerde olduğu gibi, *GT* de *m-* tarafmdadır. *ben* yerine *men*, *beñgiz* yerine *meñgiz* (334/11), *beñgü* yerine *meñgü* (334/5), *bin-* yerine *min-* (115/3/6, 185/12) v.b.), *mamuğ* (93/3), *miñg* «bin» (6/6, 41/12 v.b.) *bu* işaret sözünün çekimli şekillerinde de *ma-*'lu şekillere rastlamamız normaldir. Ancak çokluk şeklinde *bular*'m *munlar*'a nazaran daha fazla olduğunu belirtmek gerekir.

t- > d- ünsüz gelişmesi gerek bu metin gerekse Kıpçak Türkçesi için, çok yaygın bir gelişme olmamakla beraber, yine diğer Kıpçak metinlerinde olduğu gibi, bilhassa çok kullanılan sözlerde rastlamaktayız: *tağı > dağı* (4/3/7/8, 5/1 v.b.), *tegül > degül* (7/1, 17/9 v.b.), *döğül* (47/6, 60/8 v.b.) *ti-* (*tip* «diye» 24/12, 36/7) *> di-* (27/6, 109/11 v.b.) *tört* (50/11, 102/12 v.b.) *> dört* (101/4), *tur-* (4/3, 11/3 v.b.) *> dur-* 9/7,12/3 v.b.). Bu gelişme o devirde konuşma dilinde daha da yaygınlaşmış olmalı ki, *dudağ* gibi nisbeten az kullanılan bir kelimeye de metinde *d-*'li şekli ile (*dudağ* 94/7, 156/13) rastlayabildiğimiz gibi, bir misalde de *tüşicek* yazıldığı halde, sonra *düşicek* yapılmış, veya önce *dal* ile yazıldığı halde, imlâ geleneği dikkate alınarak eski şekli ile tashih edilmiştir (47/8).

Kelime ortasında veya hece sonunda rastlanılan ünsüz değişimlerinden *b > v* gelişmesi daha eski devrelere ait bir hâdisedir. Tabii olarak *eb > ev/iv*, *sub > suv* gibi Eski Türkçeye âit gelişme örneklerinde metnimizde hep *v*'li şekiller bulunduğu gibi, ikinci misalde yâni *suv* sözünde, bâzı çekimli veya bu kelimedenden türetilmiş misaller dışında, *Cod. Cum.*'a kıyas yoluyla kelimenin *su* şekline girdiğini kabul etmekteyiz. Daha yeni bir gelişme olarak, *kulabuz* (Kaşg.) *> kulavuz* (346/9) misalini gösterebiliriz.

Yaygın fakat nisbeten daha yeni olan *d > y* gelişmesinde ise, *GT* tamamen *y* şeklinde gelişmiş durumdadır. Halbuki meselâ Kıpçak şivesine âit olduğu kabul edilen Kutb'un *Husrev ü Şirin*'inde ise, henüz *d*'li şekiller hâkimdir. Msl. *bod > boy* (19/12, 29/13, v.b.), *edgü > eygü* (13/1, 14/1 v.b.), *ıd- > iy-* (*ıya bir-* 165/2/7, 256/1 v.b.), *kağgu > kaygü* (41/1, 58/6 v.b.), *koğ- > koy-* (57/13, 103/5 v.b.), *toğ- > toy-* (140/2 v.b.).

-k->-h- gelişmesinde daha az misaller buluyoruz : *ađtar-* > *ađtar-* (202/13), *ađşam* (143/3) > *ađşam* (198/8, 203/7), *ođša-* > *ođša-* (55/7, 150/2/6 v.b.).

Diğer Kıpçakça eserlerde, bilhassa lûgat-gramer kitaplarında ve *Cod. Cum.* da yaygın bir gelişme olan ğ, g > v/y ses değişimine bu metinde nâdir rastlanmaktadır : *küyegü* (158/5) > *küyev* (156/11, 157/2 v.b.), *çigne-* > *çiyne-* (157/4).

Nazal \bar{n} sesinin *n* ve ğ, g olarak inkişafında $\bar{n}\bar{g}$ > *n* durumunda *özdenġ* (139/6, 140/6 v.b.) yanında *özden*'i (94/3, 122/4 v.b.), *yalaġġ* (*ayağ* 115/2) yanında *yalaġ* (*ayağ* 180/2) ı görüyoruz. $\bar{n}\bar{g}$ > ğ, g olarak, kalın sırada *yalaġguz* > *yalguz* (103/5, 167/3) misalinin yanında ince sıradaki *teġġiz* > *tiġiz* imlâsı ile birlikte yalnız *kef* ile yazılmış misallerin bir imlâ durumu mu, yoksa *teġiz* > *tiġiz* (55/7, 107/11 v.b.) şeklinde bir $\bar{n}\bar{g}$ > g gelişmesi mi olduğunu tesbit güctür.

ğanda / *ğayda*, *ğandan* / *ğaydan*, *ğanı* / *ğayı* (sı) ikizleşmelerinde metinde her iki şekle de rastlanmaktadır. Ancak *n*'li şekiller diğerine nazaran daha çoktur. Yalnız *konġ* > *koġ* (79/11, 100/11 v.b.) misalinde daha eski bir devrede gerçekleşmiş $\bar{n}\bar{y}$ > y gelişmesi görmekteyiz.

Nadir gelişmelere *öpke* (Kaşg.) > *öfke* (253/11, 258/13) ve *ödle* > *öyle* > *evle* (40/4?) misallerini de ekleyebiliriz.

40. İki ünlü arasında sadâlılaşmayı imlâda ancak -k->-ğ- ve -t->-d- gelişmesinde kesin olarak görebiliyoruz. -ç->-c- ve -p->-b- için de farklı harfler bulunmasına rağmen, yazıdan sarih bir netice çıkarmak mümkün olmamaktadır. -k->-ğ- gelişmesi yanında, aynı durumlarda -k->-g- de olabileceğine ancak kıyas yolu ile varılabilir. Fakat -k->-ğ- sedâlılaşmanın daha doğrusu bu hâdisenin yazıya aksinin muntazam bir şekilde olmayışı, yâni sadâlılaşmayı aksettiren yazılışlar yanında aslı -k- sesini muhafaza eden yazılışlara da rastlanması, ince -k->-g- için de tereddütler uyandırmaktadır. Sadâlılaşma hâdisesi *tağı* > *dağı*, *baça* > *baça* «kurbağa» (127/2) gibi nâdir durumlar dışında (*sağın-* / *sağın-* misalinde ise, ince bir mânâ farkı da hâsıl olmuştur), en çok çekimli hallerde görülmektedir ve tam düzenli bir şekilde değildir : *ayağ* > *ayağı* (189/1, 164/13 v.b. buna mukabil *ayağı* 67/7, 180/3 v.b.), *bıçağ* > *bıçağını* (137/2), *bolmağ* > *bolmağa* (12/6, 15/10 v.b. buna mukabil *bolmağını* 32/7), *buyruğ* > *buyruđuġġ* (68/1 buna mukabil *buyruđuġġ* 34/5, 213/8), *ğulağ* > *ğulağıma* (119/10), *ğulağına* (296/12), *ğulağın* (352/8), *tuzadı* > *tuzadıġın* (330/12, *tuzadı* 140/9, 145/11 buna mukabil *tuzadıġım* 336/9). -t->-d- şeklinde sadâlılaşmaya *nit-* >

nideyim (96/2, 272/6) misalini görmekteyiz. Buna mukabil sadâhlaşmayan misaller çoktur. Msl. *at* «isim» *atîñğ*, *atı*, *atın*, *öt* «öd» *öti* (65/6) v.b:

41. Sadâsızlaşma: İki ünlü arasında sadâhlaşmaya mukabil ünsüzlerin sadâsızlaşması hâdisesine daha az raslanmaktadır. Tesbit edebildiğimiz başlıca misal olan *izde-* (66/4, 95/2 v.b.)/*iste-* (9/1, 63/9 v.b.) «istemek, aramak» fiilindeki durum bâzı incelemelerde bir sadâsızlaşma hâdisesi olarak kabul edilmişse de (bk. Mecdut Mansuroğlu, *Sultan Veled'in Türkçe Manzûmeleri*, İstanbul 1958, s. 87 Sertleşme), *Kaşg*'de *iste-* (aynı zamanda *irte-*?) şekline rastladığımız için bu fiilin aslı şeklinde tereddüt etmekteyiz (*Alt. Gr.*'de her iki şekil de vardır). Daha sarîh sadâsızlaşma örneğini menfi muzâri ekinde görmekteyiz: *-maz*, *-mez* > *-mas*, *-mes*. Bu gelişme de, zamir menşeli şahıs ekleri ile çekimde 2. şahıs eki ile yan-yana gelmekten mütevellit bir benzeşme hâdisesinin umûmileşmesi olarak da kabul edilebilir: *barmas-sen* (47/3, 175/7), *birmes-sen* (346/11) gibi.

42. Ünsüz uyumu: Ünsüz uyumu bakımından da *GT*, ünlü uyumunda (düzlük -yuvarlaklık) ve bir bakıma ünlü-ünsüz uyumu olan iki ünlü arasında sadâhlaşmada olduğu gibi, henüz yazıya eski kesinleşmemiş bir geçiş devresi karakteri gösterir. Çeşitli isim ve fiil çekim eklerinin isim ve fiil gövdelerine eklenişinde örneklerini bolca tesbit edebildiğimiz bu durum isim ve fiil çekimi bahislerinde de görülecektir. Msl. *-ğal-ka*, *-da*, *-de-ta*, *-te*, *-dan*, *-den* / *-tan*, *-ten*, *-ğan/-kan*, *-dı*, *-di* / *-tı*, *-ti*, *-ğıl* / *-kıl* v.b. eklerinin ekserisi ünsüz uyumuna uyan, fakat aykırı durumları da aksettiren şekilleri ile bulunmaktadır. Aynı kelime de *aytğıl* (44/12, 83/10 v.b.) yanında *aytğıl* (79/6) gibi. İsim çekiminde bu durum daha ziyade yabancı kelimelerde görülmektedir: *hâlet-te* (66/1-2, 109/13 v.b.) yanında *hâlet-de* (41/11, 260/1, 399/9), *sulţân-ğa* (16/9, 17/11, v.b.) yanında *sulţân-ka* (80/5) v.b.

43. Benzeşme: Metinde alın «ön, huzur» sözünün çekimli şekillerinde bir yakın benzeşme tesbit ediyoruz: *alın* > *alınında* > *allında* (35/4), *alında* (160/4, 179/7 v.b.) > *allında* (95/13). Bir de *bu* işâret sözünü çokluk şeklinde *bular* yanında *mu*-lu şeklin umûmiyetle *munlar* olması gerekirken, bir misalde *mular* (*mular-ğa* 117/11) oluşu, imlâ hatâsı *bular*'a uzak benzeşme olarak izah edilebilir.

44. Metinde fonetik hâdiselerden yer değiştirme (metatez)'ye de rastlanmaktadır.

Ünsüz yer değiştirmesi: *aķur-* (*Alt. Gr.* «yavaş davranmak») > *aķru*, *aķrun* (*Kaşg.* «yavaş») > *arķun* «yavaş» (221/12, 273/3 v.b.).

Ünlü - ünsüz yer değiştirmesi : *oğrı* « hırsız » (50/12, 99/13 v.b.); *oğrılık* (113/4/5) > *oğurla-* « çalmak » (102/11, 112/10), *sekri-* « sıçramak » (Kaşg.) > *sekir-* (306/5).

Hece yer değiştirmesi : *kibi* (15/3, 28/9 v.b.), *kibin* (289/6) « gibi », *bigi* (154/4, 234/6/7 v.b.), *bigin* (13/4, 40/10 v.b.) « gibi ».

VI. ŐEKİL HUSŪSİYETLERİ

45. Kelime teşkili: Türkçenin menşinden beri isim ve fiil olarak iki ana kök ve bu köklerle bunlardan türemiş gövdelerden dört çeşit yapım eki ile Türkçenin tarihî gelişmesi içerisinde teşekkül eden kelime teşkili, Türkçenin bünyesine dışarıdan dâhil olan kelimeler dışında, hattâ onları da büyük ölçüde bu sisteme uydurarak devam etmektedir. Kıpçak Türkçesinde ve *Gülistan Tercümesi*'nde de durum bu esas sistem içerisinde devam etmektedir. Bu devir ve şivedeki yapım eklerinin hemen hepsi Eski Türkçede hattâ Türkçenin daha eski bir devresinde meydana gelmişlerdir. Yabancı söz ve eklerin durumu dışında, türkçe kelimelerle ve yabancı kelimelere türkçe yapım ekleri getirmek suretiyle yapılan kelime teşkilinin ve yapım (teşkil) eklerinin Eski Türkçeden veya diğer şivelere farklı daha çok fonetik çerçevededir. Metinde Kıpçak gramerine göre, mâhiyet ve fonksiyon bakımından farklı önemli bir durum yoktur. *GT*'ndeki kelime kadrosunda bulunan yapım eklerinin hepsini diğer Kıpçakça eserlerde de bulabilmekteyiz (bk. A. F. Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi üzerine bir gramer denemesi*, İstanbul 1958, - doktora tezi - Ed. Fa. Ktp. TH 1). Burada, mevcut yapım eklerini tekrar sıralamaktan ziyade, bunların *GT* içerisinde gösterdiği husûsiyet ve farklılıklar üzerinde durmak istiyoruz.

46. Fonetik gelişmelerin dışında, umûmî olarak, *GT*'nde ilk dikkati çeken husus artık kelime teşkili içersine yabancı kelimelerin de geniş ölçüde karışmiş olmasıdır. Tabii bu durum, yabancı fiillerin dile çirmesi varit olmadığına göre, ancak isim cinsinden kelimelerde ve daha çok isimden isim yapma eklerinde görülebilir: *huccet-le-ř-* (214/10 v.b.) gibi.

Yabancı kelimelere türkçe yapım eklerinin getirilmesi en ziyade adetâ bir çekim durumuna gelmiş, çok işlek isimden isim yapma eklerinde görülür. Bunların başında *-lık*, *-lik*, *-luğ*, *-lük*; *-lı*, *-li* (<*-liğ*, *-liğ*); *-sız*, *-siz*; *-cı*, *-çi* ve *-daş*, *-deş* ekleri gelir. Görülüyor ki sonuncusu hariç, diğerleri bir çekim eki işleklindedir. Msl. *hoca-lık*

(225/3), *selâmut-lık* (52/7), *câhil-lik* (334/1 aynı zamanda *cehl* 216/11), *gedâyi-lik* (311/6), *ferve-çi-lik* (334/7), *hürmet-siz-lik* (215/5, 253/10), *hür-lük* (90/3, 310/7), *ma'zûl-lük* (123/11, 131/3); *bahâ-lı* (195/9, 209/9), *beden-lî* (257/1), *devlet-lî* (318/11/12), *heybet-lî* (203/2, 273/8), *himmet-lî* (69/7, 175/2), *beķâ-sız* (249/7), *devlet-siz* (318/11/12), *hüner-siz* (310/5) ve *hoca-daş* (30/2, 153/11).

-*raķ*, -*rek* (^c*aceb-rek* 238/10, *āsān-raķ* 170/1, ^c*aziz-rek* 346/13, *muhtāc-rek* 38/4, 321/11) ve -*ça*, -*çe* (*süleymān-ça* 80/12, *zerre-çe* 160/7, 331/12) ekleri ile yapılanları yeni kelime teşkilinden ziyade, çekimli şekiller olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.

Yabancı sözlerle yeni kelime teşkilinde bir durum da yardımcı fiillerin kullanılmasıdır. *bol-* (geçişsiz) ve *kıl-* (geçişli) yardımcı fiilleri ile türkçe sözlerle mukayese edilemeyecek kadar çok yabancı isimlerle birleşik fiiller meydana getirilmiştir. Çünkü türkçe bir kelime ile yapılacak birleşik bir fiili karşılayacak zaten türkçe bir fiil bulunmaktadır. Bunun için bu yardımcı fiiller en çok yabancı kelimelerle yeni bir fiil teşkilinde kullanılmışlardır. *bol-* ile yapılan geçişsiz fiillere msl. : *āgāh bol-* (54/1), ^c*āsık bol-* (133/5, 229/3/11), *cem^c bol-* (32/7, 65/4 v.b.), *dost bol-* (300/7, 323/8), *esir bol-* (297/1) v.b. *kıl-* ile yapılan çeşitli fiillere msl. : ^c*amel kıl-* (36/1, 69/1 v.b.), *āzād kıl-* (17/8, 25/4 v.b.), *beyān kıl-* (196/11), *cehd kıl-* (345/1), *da^cvi kıl-* (78/5), *esir kıl-* (295/1) v.b. Bir de *eyle-* ile yapılan geçişli bir birleşik fiile rastlanmaktadır : *duhūl eyle-* (73/2).

A. İSİM

47. Çokluk: Çokluk eki normal olarak -*lar*, -*ler*'dir. *başlar* (215/11), *baylar* (301/7, 314/11), *taşlar* (342/3), *bigler* (27/12, 347/1), *irdemler* (271/13), *kiçeler* (69/13), 105/7 v.b. Yabancı kelimelere de türkçe çokluk eki getirildiği gibi, msl. *beytler* (*oķu-* 128/2), onların kendi çokluk şekillerinin de kullanıldığı görülmektedir, *ebyāt-ı ğarīb* (10/7), *ebyāt-nı* (*oķu-* 263/13) gibi. Bunun yanında yabancı çokluk şekillerine Arapça *cem'in cem'i* gibi tekrar türkçe çokluk eki getirildiği de vâkidir: *esbabları* (304/4), *evkâtların* (282/5). Farsça *yār* sözü'nün çokluk şekli *yārān* da hep *yārānlar* şeklinde geçmektedir (14/11, 54/4 v.b.). Ancak bunda türkçe *iren* kelimesinin tesiri veya ona bir benzeşme olmalıdır. Çünkü *ir* kelimesinin *irler* şeklinde çokluk şeklinde rastlanmakta, çoklukta hep, eski ve unutulmuş bir çokluk şekli olduğu kabul edilen *eren/iren* kelimesi *irenler* şeklinde geçmektedir (21/9, 22/4/6 v.b.).

Çokluk şeklinin çekimi : Gen. *baylarnıñg* (301/4, 315/11), *kişilerniñg* (63/4, 281/6). Akk. *baylarnı* (316/7), *kişelerni* (269/6). Dat. *baylargā* (74/9, 315/1), *bilişlerge* (132/9/10) ve *işlerge* (46/8 v.b.) yanında *işlere* (9/9 v.b.). Lok. *hocalarda* (307/13), *işiklerde* (307/2). Abl. *baylardan* (301/2, 316/6), *çiçeklerden* (6/4).

İsim çekimi

48. İlgi hâli (genitif) : *-niñg*, *-niñg*. Yuvarlaklaşmış şekli (*-nuñg*, *-nüñg*) nâdiren görülür, *sözniñg* (71/2, 141/7 v.b.) yanında bir misalde *öznüñg* (240/13) gibi. Umûmiyele eke yuvarlak ünlülü kelimelerde de dar ünlülü şekli ile rastlanmaktadır. Msl. *beden-niñg* (166/1), *bigniñg* (56/11, 57/1/5 v.b.). *karanıñg* (94/13, 95/6), *kızniñg* (276/2); *böriniñg* (28/9), *qalmñg* (4/9, 8/7 v.b.). Bir iki misalde de ek *-iñg*, *-iñg* okunabilecek şekilde yazılmışsa da, bu ya bir imlâ dikkatsizliği veya muhtemelen *ñg* sesinin sadece *ñ* yazılmasından mütevellit olmalıdır, *iriñg* veya *irniñ* (99/13), *şayyādñg* veya *şayyādniñg* (188/1). Eksiz ilgi hâline şu misâli verebiliriz : *közüm tebegi* (264/2), *közüm üstünde* (58/2).

49. Yükleme hâli (akkuzatif) : *-nı*, *-ni*. Yuvarlaklaşmış şekline rastlanmaz. 3. şahıs iyelik ekli sözlere gelen *-n* şekli için bk. İyelik ekleri. Msl. *balıqnı* (188/4), *bigni* (19/6, 222/13), *cännı* (326/4), *cefânı* (90/12, 241/6), *irni* (61/11 v.b.) *altunnı* (41/8, 143/3 v.b.), *közni* (233/12). Eksiz (belirsiz) şekle misâl : *közünñg* (aç ! 69/5, *yum !* 253/6).

50. Verme hâli (Datif) : *-ğa*, *-ge*, *-қа*, *-ke* ve *-a*, *-e*. Umûmiyetle ünlü ile ve sadâh ünsüzlerle biten kelimelere *-ğa*, *-ge*, sadâsız ünsüzlerle biten kelimelere *-қа*, *-ke* şekli eklenmektedir. Tabiiyetle yazı kalın şekli tefrik etmektedir. İnce ünlülü şekiller kalın sıradakilere kıyas ile tesbit edilmiştir. Ancak fonetik bahsinde de belirtildiği gibi, bâzı karışık durumlara da rastlanmaktadır (*sultānğa* 16/9 v.b. yanında *sultānқа* 80/5 gibi). Msl. *-ğa -ge* : *altuñğa* (136/11/12 v.b.), *anağa* (66/3), *atağa* (66/3), *cāñğa* (12/6), *börige* (337/7), *bigge* (58/9, 90/8), *ilge* (91/5), *irge* (39/13, 50/1 v.b.). *-қа, -ke* : *ayakқа* (353/3), *қадаһқа* (243/9), *қафасқа* (238/1), *отқа* (75/1, 86/7 v.b.), *cennetke* (114/8/9, 239/11 v.b.), *iksükke* (74/8).

-a, -e şeklinde ise, durum karışıktır. Bu şekle umûmiyetle iyelik ekli sözlere rastlanmakta (b. bk.) ise de, yalın sözlere de görülmektedir. Msl. *cehennemge* (295/12) yanında *cehenneme* (27/1), *ilge* (12/13 v.b.) yanında *ile* (80/10, 280/7), *kimge* (66/9 v.b.) yanında *kime*

(54/13 v.b.), *meydānğa* (21/2, 227/9) ~ *meydāna* (21/4, 77/7), *yirge* (5/5, 31/9 v.b.) ~ *yire* (96/7, 153/10), çokluk şekillerde : *koylarğa* (32/12) ~ *koylara* (79/11, 337/8), *köklerge* (173/1) ~ *köklere* (320/3).

51. Bulunma hâli (Lokatif) : Umûmiyetle *-da*, *-de*, *-ta*, *-te* şekline az ve karışık olarak rastlanır, Msl. *avda* (60/13), *Damışğda* (134/9), *cennetde* (151/2, 249/1), *ğāyetde* (93/2, 215/13), *ilde* (131/7 v.b.). *-ta*, *-te* : *hāletde* (41/1 v. b.) yanında *hālette* (109/13 v. b.), *hālvetde* (144/10 v.b.) ~ *hūlvette* (29/1), aynı sahifede *uruşda* (298/13) ~ *uruşta* (298/6) ve *dūvette* (104/11).

52. Ayrılma veya çıkma hâli (Ablatif) : Umûmiyetle *-dan*, *-den*, *-tan*, *-ten* şeklinde. Ekin eski şekli olan *-dın*, *-dın'*e az ve karışık olarak rastlanır. Msl. *ayağdan* (53/3, 344/6), *barçadan* (241/10, 309/13), *bulutdan* (25/12), *cihetden* (58/3 v.b.), *ilden* (76/5 v.b.) *irden* (36/2 v.b.), *kıçeden* (120/4). *-tan*, *-ten* şekli çok azdır : *aştan* (23/3), *hikmetten* (117/8) ve *yimekten* (123/10) yanında aynı sahifede *yimekten* (123/8). Eski *-dın*, *-dın'* şekli ise, nisbeten daha fazla fakat karışıktır : *dünyidın* (13/5) *dünyeden*, (331/13, 354/13) yanında, *kıaldın* (58/5) aynı sahifede *kıaldan* (58/7), *ıldın* (280/7) ~ *ilden* (80/10), *yoldın* (139/7) ~ *yoldan* (149/6) ve *kıayadın* (159/9) Bu kelime *kıayadan* şeklinde tashih edilmiştir.

53. Vâsıtâ hâli (instrümental) : Vâsıtâ hâli metinde daha ziyade *bile*, *birle*, *bilen*, *birlen* edatları ile ifade edilmektedir. Eski *-n* eki ile geçen misaller çok kere kalıplaşmış durumdadırlar, Msl. zaman göstermede : *ağşamın* (203/7), *kündüzün* (42/11), *vaktın* (59/1, 186/6/7 v.b.), *yazın* (286/6). Diğer misaller : *acın* (öl- 174/9), *azın azın* (köp bol- 342/7), *yolğuzun* (temāşā kıl- 103/5), *için ara* (ala bol- 329/3), *yimek seni ayağın* (-nğ?) *üstüne ketürür* (166/11), *astın dudağı* - *üstün dudağı* (94/6/7) ve iyice kalıplaşmış bir misal : *üstüninde* (76/1). Yine metinde bir kaç misalde rastlanılan *-la* ve *-layın* ile yapılan şekilleri de buraya dâhil etmek gerekir : *yıl-la* «yıllarca» (335/4); *mağlablayın* «istenilen şekilde» (279/6).

54. Eşitlik hâli (ekvaktif) : *-ça*, *-çe*. Eşitlik hâli eki daha ziyade iyelik ekli, bilhassa 3. teklik şahıs iyelik ekli sözlerde geçmekte olup, yalnız sözlere gelişi daha azdır. «kadar, gibi» mânâları verir : *ayaça* «el ayası kadar» (348/1), *zerreçe* «zerre kadar» (160/7, 331/12), ve *Süleymānça* (80/12). *barça* kelimesinde ise, kalıplaşmış durumdadır.

55. Yön gösterme hâli (direktif) : Metinde yön gösterme ekleri işlek bir ek olarak kullanılmaktadır. Kalıplaşmış bir yapım eki hüviyetini almış olarak Eski Türkçeden intikal eden bâzı kelimelerde

rastlanır. Msl. *-ķarı, -keri; -đarı, -geri : ilgeri : (25/1, 41/11 v.b.), tařķarı (40/12, 41/3 v.b.); -ra, -re : özre (76/4, 190/10 v.b.), soňgra (12/10, 18/12 v.b.)*.

56. Âidiyet eki: Tesbit edilen misallerde ekin kalın şekli hep *-đı* olarak geçmektedir. Ekseriyetle bulunma hâliinden sonra geldiği için ünlü - ünsüz uyumu neticesi ek ünsüzünün sadalılaşmış olması normaldir. Alfabeden tefrik edilemediği için kıyas yolu ile ince ünsüzün de sadalılaşarak, ekin ince şeklinin de *-gi* olacağı kanaatindeyiz. Msl. *bayağı (163/2, 325/5), burunđı (60/1, 96/9 v.b.), ķarřıđı (269/4), soňgrađı (-lar 352/2), bulunma hâli ekinden sonra : başındağı (29/3), ķatındađı (293/4), yakındağı-larđa (302/1), felekdeği (220/10), iliňdeđi (284/2, 326/5), ilindeği (185/9)*.

İyelik ekleri

57. 1. şahıs teklik : *-m. ana-m (66/5), ata-m (66/5, 136/10), yaķa-m (314/4); ayak-ı-m (153/13), bař-ı-m (36/7, 68/1 v.b.), il-i-m (192/4), ot-u-m (108/8), ün-ü-m (221/11)*. Çekimli şekilleri : (Gen.) *atım-niňg (arpası 44/13); iyerim-niňg (içirkisi 44/13)*; (Akk.) *başım-nı (183/1), ilim-ni (261/2), közüm-ni (120/6)*; (Dat. dâima *-a, -e*) *anam-a (86/12), başım-a (64/3), ilim-e (240/11)*; (Lok.) *ilim-de (110/1, 273/9), ķarřım-da (147/3) ~ ķarřım-da (239/3)*; (Abl.) *başım-dan (120/7), ilimden (15/1)*.

58. 1. şahıs çokluk : *-mız, -miz* (yuvarlak ünlü ile biten kelimelerde *-muz, -müz* fakat düzenli değil). *bař-ı-mız (76/3), cins-i-miz (305/4), da'vi-miz (314/9). nâme-miz (355/12)*, yuvarlak ünlü kelimelerde : *söz-ü-müz (318/4)* fakat *tavaķķu-umuz (211/7)*. Çekimli şekilleri : *ikkimiz-niňg (314/12), üstādımız-niňg (77/2); ķumařımız-nı (298/7), silāķımız-nı (298/8)*; dat. teklik şahısın hilâfına dâima *-đa, -ge: cānumız-đa (297/10), cinsimiz-ge (17/9), emsālimiz-ge (59/4); ķatımız-da (265/9), ortamız-da (53/6, 232/4) tigremiz-de (105/10); ķatımız-dan (270/8), yoldaşlarımız-dan (126/9); artımız-ça (314/6)*.

59. 2. řahıs teklik : *-ňg. ata-ňg (68/11, 270/1 v.b.), bař-ı-ňg (68/12, 355/10), il-i-ňg (64/13, 191/11 v.b.), dost-u-ňg (52/13, 53/2) ün-ü-ňg (119/9, 121/4)*. Çekimli řekilleri : *ataňg-niňg (299/8), dostuňg-mňg (113/9), atıňg-m (273/3), ķoluňg-nı (56/3), köňglüňg-ni (209/1)*; (Dat. *-ňga, -ňge*) *atıňga (13/11), burnuňga (123/10), iliňge (188/7, 208/8); artıňg-da (60/4, 100/12), iliňg-de (80/9/12 v.b.), ķarřuňg-da (66/10); bařıňg-dan (189/11), biliňg-den (271/12), iliňg-den (66/9, 72/9 v.b.)*.

60. 2. şahıs çokluk : *-nġız, -nġiz* (Metinde çok kullanılmadığı için yuvarlak ünlülü kelimelerdeki durumu tesbit edilememiştir. Bir de *siziñg bereketizden* (137/13) ibaresindeki *bereketiz* (!) şekli her halde imlâ hatâsı olmalıdır. Msl. *ray-ı-nġız* (83/5), *sözler-i-nġız* (91/13). Çekimli şekilleri : *amelleriñgiz-ge* (138/1), *hâtırıñgiz-ġa* (138/4). Görüldüğü gibi, datif eki ikinci şahısta da, teklik şeklin hilâfına, çoklukta *-ġa -ge*, gelmektedir. Diğer çekimli şekillerde *arañgız-da* (263/8), *keremiñgiz-den* (134/5) misalleri tesbit edilebilmiştir.

61. 3. şahıs teklik : Ünsüz ile biten kelimelerde *-ı, -i*. (Yuvarlak ünlülü kelimelerde ancak çekimli şekillerde *-u, -ü* olarak görülebilir) Msl. *aş-ı* (86/6, 347/1), *baş-ı* (47/1, 141/5 v.b.), *big-i* (219/10, 220/2/4); *boynu* (274/7), *bulutu* (310/9), *buyruġı* (26/3).

Ünlü ile biten kelimelerde *-sı, -si*. (Yuvarlak ünlülü kelimelerde yine *-sı, -si* ancak çekimli şekillerde *-su, -sü* şeklinde karışık olarak da görülür). Msl. *atası -anası* (26/12), *balası* (28/9), *cefâsı* (82/7, 146/3), *çerisi* (20/13, 22/2); *kayġusı* (51/1/10 v.b.), *uyġusı* (204/3/8) v.b.

Çekimli şekilleri : (Gen.) *ayaġı-niñġ* (140/8), *ili-niñġ* (332/9), *bulutu-niñġ* (5/11/12); *anası-niñġ* (289/4), *da'visi-niñġ* (251/6). (Akk.) *-ni, -ni* ve 3. şahıs iyelik ekli sözlerde kullanılan *-n* karışık olarak geçer *cânını* (208/1), *ilini* (186/6, 234/10, 251/4) ve *ilin* (39/4/9 v.b. daha fazla), *irini* (276/10) ve *irin* (136/6), *atın* (96/13, 187/10), *başın* (14/6, 78/13) v.b.; *anasını* (242/4) ve *atasın -ânasın* (65/9), *balasın* (75/11), *çerisin* (22/7) v.b. Yuvarlak ünlü ile biten sözlerde ek ünlüsünün yuvarlaklaşması muntazam değildir : *köñġlin* (62/13, 86/4 v.b.) yanında *köñġlün* (30/10, 100/6 v.b.), *kayġusın* (316/5, 319/4) yanında *kayġusun* (125/8, 131/6). Dat. *-a, -e* ve araya giren *-n* sesi ile *-na, -ne* (*-ına, -ine*; *-sına, -sine*) şeklindedir. Bir iki misalde *-nġa* ve *-nġa* şeklinde tesbit edilmiştir (*buçugunġa* 218/13, *hıdmatıñgâ* 22/8). Msl. *atına* (10/13), *başına* (63/10, 129/10 v.b.), *bigine* (213/9), *biline* (39/5, 90/5), *közine* (106/4, 210/13 v.b.) ve *közüne* (213/4, 259/10); *anasına* (87/8, 273/5), *arġasına* (205/13), *çerisine* (21/8). Lok. *-nda, -nde* (Bulunma hâli ve diğer çekimli şekillerde iyelik ekinden sonra araya *-n* sesinin girmediği tesbit edilmemiştir): *artında* (315/6), *başında* (23/13, 24/1 v.b.), *bilinde* (174/4/9), *mülkinde* (163/10, 317/11) ve *mülkünde* (281/3); *arasında* (10/5, 26/4 v.b.) *ayasında* (105/2), *uyġusunda* (105/12, 127/4, 160/4) ve *uyġusunda* (305/11). Abl. : *başından* (66/13, 207/5), *bilinden* (289/11, 338/10), *içinden* (243/6); *atasından* (59/6, 283/6), *balasından* (326/11). Ekv. : *artınça* (67/9), 186/13), *barınça* (72/3), *ġadarınça* (82/11), *mu'âkıbınça* (65/13).

62. 3. şahıs çokluk : -*ları*, -*leri*. Çokluk eki ile 3. şahıs iyelik ekinin birleşmesinden meydana geldiği için, durumu ve çekimli şekilleri ünsüz ile biten kelimelere gelen 3. şahıs teklik iyelik eki -*ı*, -*i*'ninkinden farksızdır : *barmaqları* (308/5), *başları* (310/1), *illeri* (50/8), *kılları* (180/10, 224/4) v.b. (Gen.) *kılları-nm̄g* (5/6), *oğlanları-m̄g* (280/8), (Akk.) *yazukları-nı* (356/6), *illeri-ni* (301/11); *illeri-n* (311/12), *kılları-n* (161/5, 317/10), (Dat.) *ayaqları-na* (281/11), *illeri-ne* (6/1), *kılları-na* (45/1, 143/11), (Lok.) *illeri-nde* (297/11), *işikleri-nde* (311/10), (Abl.) *bigleri-nden* (56/7, 247/7), *dostları-ndan* (204/9, 242/2), *kılları-ndan* (67/8, 142/13, 217/8).

Şahıs zamirleri

63. 1. şahıs teklik : *men* 11/5, 15/4/9, 34/5 v.b. (*min*? 231/12)
Gen. : *menim* 51/1, 28/6, 35/4 v.b.

Yalnız bir yerde eski şekilde rastlanmıştır : *meniᄁg kibi* (275/3 bununla beraber aynı misal *menim kibi* şeklinde de geçer 182/8).

Akk. : *meni* 14/13, 21/11, 54/9/10 v.b. (*mini* 68/9)

Dat. : *maᄁga* 15/2/8, 33/13, 37/2 v.b.

Lok. : *mende* 146/12

Alb. : 9/13, 69/1, 80/6 v.b. (*minden*? 243/1 bu misalin imlâsı pek vazih değildir, kelime Eski Türkçede olduğu gibi *meniden* şeklinde de okunabilir?)

1. şahıs çokluk : *biz* 158/13, 228/8 v.b.

Gen. : *bizim* 17/9, 59/4, 87/9 v.b. Bunun yanında eski şekle üç yerde rastlanır : *biziᄁg* 118/11, 217/13, 252/10

Akk. : *bizni* 113/10

Dat. : *bizge* 14/7, 46/5, v.b. (7 tane)

bize 82/6, 91/7, 317/1 (3 tane)

Lok. : *bizde* 162/6

Alb. : *bizden* 82/7, 158/12

2. şahıs teklik : *sen* 8/12, 19/8, 28/6 v.b.

Gen. : *seniᄁg* 6/13, 17/13, 18/2 v.b.

Akk. : *seni* 30/4, 50/10, 64/6 v.b.

Dat. : *saᄁga* 6/9, 10/10, 13/8 v.b.

Lok. : *sende* 51/22, 333/9

Alb. : *senden* 36/2, 64/10, 66/10 v.b.

2. şahıs çokluk : *siz* 134/4, 143/10
 Gen. : *siziñg* 49/9, 83/5, 137/10/13
 Akk. : *sizni* 113/12
 Dat. : *sizge* 180/13, 217/11 v.b.
 Lok. : *sizde* 162/6
 Abl. : *sizden* 201/2

3. şahıs teklik *ol* ve çokluk 1) *alar*, 2) *anlar* için bk. işaret zamirleri.

İşaret zamirleri

64. *bu* ve *ol* işaret sözleri cümle içindeki kullanılışlarına göre zamir veya sıfat durumunda bulunurlar.

- Nom. : *bu* 4/9, 5/3, 7/7 v.b.
bu durur 255/8, 309/7, 320/12, *bu-dur* 85/4, 207/1
 Gen. : *munuñg* 17/13, 19/4, 28/13 v.b. *munuñg* 60/7
 Akk. : *mum* 17/7, 21/8, 36/4 v.b.
 Dat. : *muñga* 27/10, 89/1, 154/8/9 v.b.
 Lok. : *munda* («burada» mânâsına da gelir) 9/4, 12/2, 34/12 v.b.
 Abl. : *mundan* («buradan» mânâsına da gelir) 13/13, 69/11, 77/11 v.b.
 Ekv. : *munça* 42/7, 64/4, 83/2 v.b.
 Çokluk : *bular* 20/13, 22/2, 145/12 v.b. *munlar* şekli yalnız bir yerde tesbit edilmiştir : *munlar bile* 32/6
 Gen. : *bularnıñg* 19/2, 22/13 v.b.
 Akk. : *bularnı* 88/8, 167/8, 181/3
 Dat. : *bularğa* 33/5, 214/13 ve bir yerde *mularğa* (?) 117/11
 Lok. : *bularda* (hiç geçmemiştir)
 Abl. : *bulardan* 105/11, 196/2

ol sözü de metinde hem işaret zamiri (56/10, 58/11, v.b.), hem şahıs zamiri (5/3, 8/11, 15/6 v.b.), hem de işaret sıfatı olarak (4/2/6, 7/2 v.b.) geçmektedir.

- Gen. : *anıñg* 4/4/10, 4/5, 11/3 v.b.
 Akk. : *anı* 8/9, 9/3, 31/13 v.b.
 Dat. : *añga* 4/3, 28/8, 32/9 v.b.
 Lok. : *anda* 11/8, 139/2, 180/3 («orada» mânâsına da kullanılır : 9/5, 86/4 v.b.)

Abl. : *andan* 14/8, 28/10, 33/3 v.b. («oradan» mânâsına : 43/12, 171/1, «ondan sonra» mânâsına : 338/7)

Ekv. : *ança* 62/6, 133/9 v.b. °

-süz eki ile : *ansız* «onsuz» 139/11

Çokluk çekimi iki şekilde görülür : *alar* ve *anlar*

1) *alar* 46/1, 151/8 v.b.

Gen. : *alarnıñg* 75/11, 122/10 v.b.

Akk. : *alarnı* 24/4

Dat. : *alarğa* 7/8, 117/8 v.b.

Lok. : *alarda* (misal tesbit edilememiştir)

Abl. : *alardan* 19/7, 214/4, 352/5

2) *anlar* 147/1, 174/6 v.b.

Gen. : *anlarnıñg* 101/5, 158/11

Akk. : *anlarnı* 48/13, 174/6

Dat. : *anlarğa* 96/11, 205/10

Lok. : *anlarda* 342/2

Abl. : *anlardan* 26/4

Metinde *bu* ve *ol* kadar çok olmamakla beraber, *oş* işaret sözü de kullanılmakta ve *bu* ve *ol* ile yeni işaret sözleri de meydana getirmektedir.

Nom. : *oş* (uş? krş. CC. *oş*) 66/10, 235/8, 266/5, 355/7

Lok. : *ošta* «işte» 83/11

oş+bu 250/6

oş+ol 15/9, 37/4, 253/4, 287/13, 321/1

Dönüşlülük zamirleri

65. Metinde dönüşlülük (mutavaat) zamiri olarak dâima *öz* ve onun çekimli şekilleri kullanılmıştır : *öz* (25/4, 31/1, 48/4 v.b.), *özüm* (40/11, 147/4, 231/11), *özünğ* (9/4, 13/7, 113/8), *özi* (18/2, 88/1 v.b.), *özleri* (302/2, 304/4) v.b.

kendü ise yalnız bir yerde geçmektedir : *kendüne rahm kılmağan* (183/5).

Belirsizlik zamirleri

66. Cümle içerisindeki durumuna göre sıfat da olabilen belirsiz (müphem) zamirler metinde *barça* (5/5, 18/12 v.b.) *biri* (14/7, 19/11 v.b.), *kim* (18/8, 30/1), *kim-irse* (44/9, 48/13 v.b.), *kimese* şekliyle 166-5),

tigme (12/6, 20/11 v.b.) ve bununla yapılanlar *tigme bir* (4/5/8, v.b.), *tigme biri* (-*nîñ* 354/1) gibi türkçe sözlerle *ba^czı* (150/3/6, *ba^czısı* 70/6), *cümle* (6/13, 13/12 v.b.), *cümlesi* 36/13, 81/6), *filân* (245/12), *fulân* (19/9, 24/1 v. b.), *her* (58/8, 145/7 v. b.), *hiç* (26/11, 75/8 v. b.) gibi yabancı sözler ve *her bir* (4/7, 58/3 v.b.), *her biri* (6/4, 12/9 v.b.), *her kim* (16/10, 50/7 v.b.), *hiç biri* (105/11, 354/1), *hiç nime* (142/1, 175/13 v.b.) gibi yabancı türkçe sözlerin birleşmesi ile yapılmış birleşik kelimelerdir.

Soru sözleri

67. Yine cümle içerisindeki fonksiyonuna göre zamir, sıfat hattâ edat durumunda kullanılabilen soru sözleri GT'de *nî*, *kim* ve bunların müstakları veya bunlarla yapılan birleşik kelimelerle, *ka* * kökünden yapılmış çekimli şekillerdir.

kim: *k. -sen* (64/1), *k. durur* (288/8, 311/9, 318/11), *k. -dür* (5/3, 48/13), *nî*: *n. (7/7, 10/1, 14/9 v.b.)*, *n. kadur* (20/10, 34/1 v.b.), *n. türlü* (121/10, 141/11), *n. için* (32/3, 79/4 v.b.), *n. yirge* (184/4, 195/5/11), *n. yirde* (32/6, 152/9), *n. yirden-sen* (228/3, 245/1), *n. turur* (32/8, 87/1 v.b.), *n. durur* (107/10, 288/7, 311/8), *n. -dür* (226/11, 264/11), *n. idi* (292/2), *n. -nî* (234/11), *n. -den* (15/4, 154/2), *niçe* (19/6, 20/7, 23/10 v.b.), *niçük* (31/12, 44/6, 82/1 v.b.), *niçün* (47/3, 84/11 v.b.) *nik* (220/10).

nî soru sözüne arapça *‘aceb* kelimesi ile birlikte de rastlanmaktadır: *nî ‘aceb* (12/4, 20/11, 292/10), *nîdür ‘aceba* (226/11), *‘aceba nîdür* (239/3).

*ka** kökünden türemiş olduğu kabul edilen soru sözlerinden metinde *kaçan* (12/8, 14/10 v. b.), *kanı* (222/3), *kaysı* (4/9, 81/7 v. b.), *kında* (5/9, 12/2, 74/12 v. b.) ~ *kayda* (231/2, 302/5), *kandan* (75/9, 228/4, 230/5) ~ *kaydan* (41/5) geçmektedir. *kaç* soru sözüne metinde rastlanmaktadır.

Sayı sözleri

68. Metinde geçen asıl sayı sözleri şunlardır: *bir* (4/9, 7/11, 10/8 v.b.), *iki*, *ikki* (4/3, 21/1, 23/12 v.b.), *üç* (19/10, 167/1 v.b.); *dört* (50/11, 102/12, v.b.) ~ *dört* (101/6), *biş* (61/9, 120/8 v.b.), *altı* (254/7, 264/6), *yidi* (277/13), *sekkiz* (12/5), *toğuz* (291/2), *on* (123/3, 135/12 v.b.), *yigirmi* (61/10, 223/2, *kırk* (60/11, 175/3 v.b.), *illi* (203/10, 223/3), *altmış* (76/8), *yitmiş* (265/7, 276/12), *toğsan* (355/11), *yüz* (18/12, 61/8 v.b.),

miñg (6/6, 41/2 v.b.) ve *tümen* «binlerce, pek çok» (105/3, 235/2). Nâdiren yabancı sayı sözleri de kullanılmıştır: *şeb^ca* (f) *rivāyet* (228/6).

Kelime gurubu halinde bulunan sayı sözlerine misaller: *on ikki* (23/11), *on biş* (28/11, 291/7), *yüz illi* (123/2, 207/12), *üç yüz illi tokuz* (76/11), *üç yüz altmış* (76/7), *tört yüz* (143/6, 210/1), *yidi yüz tokısan üç* (355/11), *miñg bir* (161/7), *yüz miñg* (179/10, 183/12).

69. Sıra sayı sözleri: «birinci» mânâsına metinde *evvel* (129/9, 193/12) ve *evvelgi* (15/12, 16/7 v.b.) kelimeleri kullanılmaktadır. Türkçe *ilk* sözü de varsa da, bu daha ziyade «ilk, önce» mânâsında geçmektedir. Diğer sıra sayı sözleri şunlardır: *ikinç* (344/8) ~ *ikinçi* (15/13, 34/7 v.b.), *üçünçi* (16/1, 73/13 v.b.), *törtünçi* (16/2, 193/11, 212/11), *bişinçi* (16/3, 196/5, 224/2), *altınçi* (16/4, 263/3), *yitinçi* (16/5, 277/3), *sekizinçi* (16/6, 318/8).

Kesir sayı sözü olarak *buçuk* (191/11, 218/13) geçmektedir.

Takribilik: *bir iki* (kelime 254/10, *hoş nefes* 264/3), *biş altı* (kün 254/7), *lukma* (264/6).

Topluluk sayı sözlerine de metindeki *ekizek* «ikiz» (307/6) kelimesini misal verebiliriz.

Sıfat

70. Türkçede yapı bakımından sıfatın husûsî bir durumu yoktur. Bu daha ziyade isim cinsinden kelimelerin ve zamirlerin cümle içerisindeki fonksiyonlarına göre aldıkları bir durumdur. Vasıflandırma sıfatlarını daha ziyade renk adları teşkil ederler. Msl. *kızıl ak sarı çiçekler* (6/1), *kara kömür* (29/7), *kök mermer* (299/7), *kök ot* (160/11/12), *yaşıl atlas bisat* (5/11), *yaşıl şahrā* (136/13), *unnāb-renk* (308/5). Belirtme sıfatları ise, aşlında işaret zamirleri, belirsizlik zamirleri, soru ve sayı sözleridir.

71. Karşılaştırma ve kuvvetlendirme isimden isim yapma eklerinden *-rak*, *-rek* ile yapılır. Ancak bu ek, bir yapım ekinden ziyade, bir işletme eki gibi işlek olup, metinde sıkça yabancı asıllı kelimelerin sonuna getirildiği de görülmektedir. Msl. Türkçe kelimelerde: *artukrak* (55/11, 89/1 v.b.), *yağşırak* (12/10, 40/5 v.b.), *yakınrak* (109/12, 245/6, 304/2), *terkrek* (269/11), yabancı kelimelerde: *āsānrak* (170/1, 233/11), *hoşrak* (171/7, 233/9, 259/13), *muhtācrek* (38/4, 321/11), *pelidrek* (278/1).

Türkçe sıfat durumundaki kelimelerde kuvvetlendirme bir de sözün ilk hecesinin ünlüye kadar olan kısmına muayyen seslerin ilâvesi ile başına eklenmek suretiyle yapılır. Msl. *tik* > *tiptik* (34/10, 92/7, 323/13), *tolu* > *toptolu* (138/11). Ancak bunlar cümle içersinde daha ziyade zarf durumundadırlar.

Z a r f

Zarflar da aslında ya isim cinsinden bir kelime, ya da fiillerin gerundium şekilleridir.

72. Yer zarfları: *alın* «ön, karşı» > *alnına kil-* (168/5), *alnında* (65/2, 148/8 v.b.), *allımda* (35/4), *allında* (95/13), *alt* > *altında* (... a. *tut-* 233/5, 327/13), *ara* (215/8, 325/3 v.b.) > *arasında* (26/4, 293/1 v.b.), *art* > *artında* (315/6), *artinça* (19/5, 67/9 v.b.), *ast* > *astından* (*tepre-* 299/11), *aşağa* (261/9, 313/13), *beri kil-* 250/12), *ilgeri* (*kil-* 25/1, 41/11 v.b.), *yürü-* 310/12), *karşı* (*kil-* 20/6, 54/5, *yürü-* 21/1, 235/13) ~ *karşu* (*otur-* 69/5, *yürü-* 17/1), *taşkarı* (*çık-* 175/4, 199/8), *yakın* (*bar-* 47/3, 255/5, *kil-* 43/10, 183/4 v.b.), *yırak* (*bol-* 18/4, 156/5, *tüş-* 180/11), *yokarı* (*kiçür-* 278/12).

73. Zaman zarfları: *aşşamın* (*yit-* 203/7), *ale's-sabāh* «sabah-leyin» (*kil-* 129/11, *tur-* 120/7), *anğsızda* (*çık-* 134/1, *burun* «evvel, önce» *kiçkenler* 351/13), *cāvidān* «ebedi» (*kal-* 60/10), *dāyima* (5/2, 12/1, 13/1 v.b.), *dembedem* (*ayt-* 112/3), *hali* «şimdi, henüz» (257/12), *hemîşe* «daima» (30/4/11, 70/5 v.b.), *imdi bukün* (64/5, 107/12, 236/5), *irte* (*kit-* *akşam kil-* 143/3), *kün aşı* (*kil-* 133/2), *kündüzün* (42/11), *nāgehān* (57/6, 210/10), *tün kafa* (*yürü-* 126/8), *tün ü kün* (116/13, 142/6 v.b.) aynı mânâda *leyl ü nehar* 151/4, 246/10, 249/4 ve *kiçe kündüz* 81/1, 203/7), *yanğla* «henüz» (*açıl-* 24/13), *yarın* (262/2, 286/7), *yazın* (286/8), *yılla* (*bağ-* 335/4).

74. Nasıllık - neticelik (suret veya tarz) zarfları: *alay* «öyle, o şekilde» (*bol-* 263/1), *arkun* (*kit-* 262/9, *oku-* 221/12, v.b.), *berk* (*it-* 140/11), *bik* (*sakla-* 323/10, *tur-* 298/6, *tut-* 57/6 v.b.) aynı mânâda *muhkem bikit-* 167/10), *böyle* (90/9, 93/13 v.b.), *eyle* (76/6, 81/5 v.b.), *hor* (*öl-* 211/5), *hoş* (*kil-* 20/8, 25/5 v.b., *tut-* 349/12), *ıyān* (*körgüz-* 222/4), *kiç körün-* 231/4/6), *kiç kiç* (*yi-* 336/10), *küç kil-* 242/4), *rāst* «doğru» (*ayt-* 88/3, 272/5, *bol-* 84/13, 348/8, *di-* 348/10), *terk* «çabuk» (*bit-* 332/8, *yürü-* 273/1), *yahşı* (*bak-* 39/2), *yalğuz* (*oltur-* 246/10), *yalğuzun* (*temāşā kil-* 103/5).

75. Azlık - çokluk (miktar) zarfları: *artuk* «fazla» (*bol-* 310/3, *yi-* 344/8), *az* (*yi-* 104/2, 166/5 v.b.) *az az* (*yiđil-* 342/1), *azın azın* (*köp bol-* 342/7), *çok* (40/3, 48/8 v.b.) ~ *köp* (5/1, 7/11, 14/1 v.b.), *hayli* (*bol-* 342/2), *hisabsız* «çok» (*cefā kııl-* 279/8), *iksük* (*bol-* 310/3), *iňg* (*iksük* 92/12), *iňgen* (34/3, 35/10 v.b.) *iňgen köp* 88/2), *ğüyet* (*hoş kil-* 34/11, 58/9 v. b.), *kerrat* «defalarca» (*ayt-* 283/9, *kerrat ve merrat* 121/11, 233/8), *kırla* (*bir k.* 216/9, *miňg k.* 90/7), *yig* (*tut-* 45/7), *ziyād* (*kıl-* 13/5), *ziyadet* (*bol-* 22/11, 104/4, *kıl-* 280/12), *zerreçe* (160/7, 331/12).

B. FİİL

Fiil çekimi

76. Emir : Fiil çekiminde ayrı bir grup teşkil eden ve husûsiyeti her şahıs için ayrı ayrı eklerin bulunması olan emir çekiminde Eski Türkçedeki 1. şahıs teklik emir eki *-ayın, -eyin* GT'de *-ayım, -eyim* şeklinde gelişmiş durumdadır. Ayrıca ünlü ile biten fiillerde yardımcı *-y-* sesi yerine ekin başında bir *ğ-*, *g-* sesi türemesi ile *ğayım, -geyim* şeklindedir. Msl.

Ünsüz ile bitenlerde : *alayım* 266/6, *aytayım* 44/12, 264/9, *bağayım* 190/3, *kılayım* 34/5, 66/9 v.b., *kileyim* 184/8, *kiteyim* 119/11, 272/12 v.b.

Ünlü ile bitenlerde : *diğeyim* (109/11, 191/5), *okığayım* (274/4), *tilegeyim* (269/10).

1. şahıs çoklukta ise, ek Eski Türkçede olduğu gibi *-alım, -elim* şeklindedir : *kitelim* (272/12), *tüşelim* (180/13). Ancak ünlü ile biten bir fiilde fiilin ünlüsü ile ekin ünlüsü kaynaşmış olarak metinde *izdelim* (265/3) misâlini tesbit ediyoruz. Normal olarak diğer Kıpçakça eserlerde olduğu gibi emir eki de ünlü ile biten fiillerde 1. şahıs çokluk *-ğalım, -gelim* şeklinde olmak gerekirdi.

2. şahıs teklik emir eki *-ğıl, -gil* (ünlü ve ünsüz uyumlarına göre *-kııl, -kil, -ğul, -gül* şekilleri karışık) yanında eksik emir şekillerine de rastlanmaktadır. Ancak bir mukayese yaparsak, metinde bâzi fiillerde ekli bâzılarında ise eksiz şekillerin daha çok olduğunu görmekteyiz.

Ekli : *alğil* (39/6, 61/3), *barğil* (189/11), *bilgil* (79/8, 80/8), *birğil* (50/2), (68/8), *bolğil* (54/1, 114 13), *körgil* (328/3 v.b.). Ekin uyuma uygun şekillerde kullanılması kesin değıldir : *ırakkıl* (261/13), *çekkil* (227/1, 293/11), *işitkil* (156/8, 262/7 v.b.) Fakat *aytkıl* (44/12, 83/10) yanında *aytğil* (79/6), *oturğul* (329/6) yanında *oturğil* (192/9), *öltürgül* (68/6) yanında *öltürgil* (68/9) (aynı sahifede), *turğul* (164/7) yanında *turğil* (51/9, 304/9) v.b.

Eksiz : *at !* (338/7), *ayt !* (347/5), *bil !* (15/9, 25/12 v.b.), *kıl !* (19/8, 50/4 v.b.), *bağışla !* (99/11, 161/4), *bol !* (18/4, 48/4 v.b.).

2. şahıs çokluk emir eki *-nġ* yanında *-nġız*'a da rastlanır (düzlük - yuvarlaklık uyumuna uymuş şekilleri ile). Ancak *-nġ* şekli daha fazladır. Yardımcı ünlü umûmiyetle uyuma uyar. Msl. *aytınġ* (227/9) *bilinġ* (2i/4), *keliġ* (250/11, *koynunġ* (57/13), *körünġ* (8/9, 308/4), v.b.

Ekin genişlemiş şekli ile şu misalleri tesbit ediyoruz : *kılınġız* (4/13, 129/10), *körünġüz* (253/11/12, 346/5), *tatunġuz* (150/4).

3. şahıs emir eki teklikte *-sun*, *-sün* (nâdiren *-sın*, *-sin*), çoklukta *-sunlar*, *-sünler*'dir. Msl.

Teklik : *bilsün* 344/4, *birsün* 351/7, *bolsun* 14/1, 17/5 v.b., *ķalsun* 11/1, 142/1, *körsün* 297-8, *yisün* 166/5. Uyuma uyararak *-sın*, *-sin* şekli de *beslesin* 317-10, *disin* 124-12, *işlesin* 330-8, *ķitsin* 42-8.

Çokluk : *biraksunlar* 95-4-5, *ķalsunlar* 142-1-2, *ķılsunlar* 203-11, *oynasunlar* 44-6, *yazsunlar* 73-5.

77. Görülen geçmiş zaman (*şuhûdi mâzi*) : İyelik eki menşeli şahıs ekleri ile çekilmek suretiyle Türkçede ayrı bir grup teşkil eden görülen geçmiş zaman çekiminde metinde Eski Türkçeye kıyasla eklerin ünlü ve ünsüz uyumlarına göre gelişmelerinden başka belli başlı bir fark 1. şahıs çoklukta *-duķ*, *-dük* şeklinin yerleşmiş olmasıdır.

1. şahıs teklik : *-dim*, *-dım*, *-dum*, *-düm*; *-tım*, *-tım*, *-tum*, *-tüm*. Msl. *aldım* (218-7), *bardım* (53-5), *bildim* (205-5), *yidim* (264-6), *boldum* (134-12, 135-9 v.b.), *kördüm* (29-11, 43-13 v.b.), *olturdam* (119-13); *ayttım* (11-12, 38-8 v.b.), *baķtıım* (109-2, 122-9), *çektim* (208-2), *içtim* (243-10), *yittim* (163-2), *ķorktum* (64-5), *trptum* (163-4, 208-2), *tuttum* (57-3, 96-12 v.b.).

1. şahıs çokluk : *-duķ*, *-dük*, (*-tik*). Msl. *ķılduķ* (355-7), (*bu hâlde idük* (297-9), *iktik* (93-3), *kittik* (298-9).

2. şahıs teklik : *-dinġ*, *-dınġ*, *-duġ*, *-dünġ*; *-tinġ*, *-tınġ*, *-tuġ*, *-tünġ*. Msl. *anġladınġ* (106-10), *ķaldınġ* (107-13, 111-3), *beslendiġ* (28-5), *birdinġ* (121-2, 233-13 v.b.), *boldunġ* (271-2, 292-5), *buyurdunġ* (43-4), *kördünġ* (35-8, 49-4 v.b.); *ayttınġ* (88-3-13, 272-5, *biraktınġ* (35-9), *ķiçtinġ* (107-11), *kittinġ* (111-3, 241-7), *tuttunġ* (96-9, 250-13, *tüştinġ* (206-12, 265-13 v.b.).

2. şahıs çokluk : *-dinġız*, *-dınġız*, *-tinġız*, *-tınġız* (*-dunġız*, *-tuġız*). Msl. (*ķirek*) *idinġız* (93-5), *yittinġız* (350-10); *buyur-* fiili ile geçen iki

misâlin birinde ekin ilk ünlüsünün yuvarlaklaştığı görülmektedir. İkinci ünlü ise dar olarak yazılmıştır. Diğer misâlde ise, sebepsiz olarak ek *-t-* ile başlamakta, yerine birinci ünlü yuvarlak olup, ikinci ünlü yazıdan tesbit edilmektedir : *buyurdınğız* (71/10 ve *buyurtunğız* 112/13).

3. şahıs teklik : Dâima *-dı, -di, -tı, -ti*. Ekin yuvarlak ünlülü şekline rastlanmamıştır. Msl. *aldı* (6/4/7, 103/1 v.b.), *bardı* (61/1, *bildi* (20-1, 23-3 v.b.), *birdi* (6-10, 28-6 v.b.), *boldı* (4-8, 20-9, 21-1 v.b.), *buyurdu* (5-10, 16-8 v.b.), *ayttı* (11-14, 14-7, 15-6 v.b.), *bağtı* (19-13, 206-1), *bastı* (77-1), *çektı* (293-11), *içti* (116-9, 204-3), *öptı* (22-8, 166-2), *tattı* (6-3, 31-11 v.b.).

3. şahıs çokluk : Teklik şekline *-lar, -ler* çokluk eki ilâvesi ile yapılır. Msl. *aldılar* (183-3, 248-3), *bardılar* (293-12), *birdiler* (22-13, 23-2 v.b.), *boldılar* (37-1, 77-7 v.b.), *ayttılar* (24-1, 47-1 v.b.), *bastılar* (24-10), *çekiştiler* (331-8), *tattılar* (22-3, 167-9, 260-11).

78. Öğrenilen (*görölmeyen* veya *nakledilen*) geçmiş zaman (*nakli mâzi*) : *-miş, -miş* eki ile yapılan ve Türkçedeki sigaların mühim bir kısmı gibi, şahıs zamiri menşeli eklerle çekilen bu sigada, mâhiyeti icabı nâdir kullanılan birinci şahıslara âit misâl tesbit edilememiştir. Umûmiyetle az kullanılan bu siga eki uzun müddet yuvarlak ünlülü fiillere eklendiği zaman da dar ünlüsünü muhafaza ettiği için bu devirde yuvarlak ünlülü şekline rastlanılmaz. Msl. 2. şahıs teklik : *bolmuş-sen* (221-8), (*sen*) *imiş-sen* (137-5). 3. şahıs teklik ve çokluk : *almış* (270-10), *bitmiş* (294-11), *bolmuş* (54-7, 141-3 v.b.), *oturmuş* (39-4), *ölmüş* (167-12); (*zahmetde*) *imişler* (221-11)

79. Öğrenilen geçmiş zaman ifadesi için kullanılan bir diğer şekil de, ki bu şekil *-miş, -miş* ekinden daha çok kullanılmaktadır, *-p* gerundium ekine *tur-* yardımcı fiilinin geniş zaman şekli *turur-durur* getirilip tasrif edilmesidir : *-p turur-men, -p turur-sen, p-turur...* gibi. Diğer kıpçakça eserlerde de, daha ekleşmiş olarak, rastlanılan bu şeklin lûgat-gramer kitaplarından «*Et-tuhfetü'z-zekiyye*» de *-miş, -miş* ile birlikte görülen değil de işitilen şeyi haber vermek için kullanıldığı tasrih edilmektedir (s. 53 a-b, B. Atalay terc. s. 90).

Bu türlü nakli mâzi ifadesi *GT'*de *-miş*'dan daha fazla kullanıldığı için, 1. şahıs teklik ve çokluk şahıs misallerini de tesbit edebiliyoruz. *-p turur-durur* yanında benzer hece düşmesi ile *-p tur* şekline yalnız 3. şahıs teklik ve çoklukta rastlanıp, buna mukabil 1. ve 2. şahısta *tur-* fiilinin tamamıyla düşmesi ile, zarf-fiil ekine doğrudan doğruya şahıs eklerinin getirildiğini görüyoruz : *-p men, -p sen* gibi. Aynı şekil *CC'*da da vardır (*almayıp-sen* 139-3 *ayta bilip-sen* 143-14). Msl.

1. şahıs teklik : *bislenip turur-men* (68/3, 71/12), *bırakıp turur-men* (284/14), *kilip turur-men* (165/8, 223/2), *tüşüp turur-men* (38/7).

-p + şahıs eki şeklinde : *itip-men* (140/10/11, 182/9), *körüp-men* (221/6)

1. şahıs çokluk : *bolup turur-biz* (228/10).

2. şahıs teklik : *kalıp turur-sen* (163/2), *tüşüp turur-sen* (260/2)

-p + şahıs eki şeklinde : *alıp-sen* (160/13, 295/7), *buzup-sen* (343/4), *dip-sen* (197/13).

3. şahıs teklik : *aytip turur* (233/10), *bolup turur* (11/11, 144/7 v.b.), *kılıp turur* (84/2, 247/3) ~ *kılıp durur* (295/1).

Yardımcı fiil ekleşmiş olarak veya benzer hece düşmesi ile : *alıp-tur* (271/7), *bolup-tur* (59/2, 154/8, 272/4), *kiçip-tur* (-tür? (120/4) ~ *kiçip-dur* (-dür 162/1).

3. şahıs çokluk : *aytip tururlar* (52/10, 197/7) ~ *aytip dururlar* (284/6), *aytip-turlar* (257/12), *bolup tururlar* (30/7, 227/2) ~ *bolup-turlar* (46/1), *öğrenip tururlar* (95/7).

80. Geniş zaman (*muzâri*): Geniş zaman ekleri -ur, -ür; -ar, -er ve -r olmak üzere üç şekildedir.

-ur, -ür :

aytur-men (49/1, 99/11 v.b.), *bilür-men* (49/8, 125/3 v.b.) *buyurur-men* (182/10).

bolur-biz (231/2), *işitür-biz* (227/11)

alur-sen (150/7), *aytur-sen* (77/8, 233/8), *bilür-sen* (33/9, 41/9 v.b.), *bolur-sen* (115/5, 132/5 v.b.), *kılur-sen* (5/9, 172/2 v.b.).

bilür-siz (218/2)

alar (33/7, 110/10 v.b.), *aytur* (17/4, 29/10 v.b.), *bilür* (4/1, 126/1 v.b.), *bolur* (12/8, 15/5 v.b.), *kılur* (6/6, 8/9 v.b.), *tirilür* (267/1) ~ *tirilir* (167/1).

alurlar (352/1), *ayturlar* (9/9, 40/8 v.b.), *bilürler* (194/12), *bolarlar* (151/3, 223/5/6), *kılurlar* (26/13, 98/8 v.b.).

- ar, - er :

çıkâr-men (106/13), *kiter-men* (102/7), *körer-men* (52/4, 261/8), *öler-men* (343/8).

çeker-sen (293/11), *kiçer-sen* (135/3, 242/3), *körer-sen* (68/11, 191/2)

sorar-siz (218/3)

atar (296/7), *bışer* (332/13), *çıkar* (201/9, 311/2), *körer* (106/6, 180/7 v.b.).

atarlar (59/5), *buzarlar* (215/11), *içerler* (202/10), *soralar* (9/13).

-r : Tesbit edilen misallerde ünlü ile biten fiillerin metinde *-r* geniş zaman ekini aldığı görülmektedir.

bağışla-r-men (60/7), *tile-r-men* (66/10, 80/7), *yi-r-men* (46/13, 60/7).

tile(r)-biz (354/11)

tile-r-sen (32/5, 80/6, 186/6/7), *yi-r-sen* (312/13)

bağışla-r (48/1), *bağla-r* (189/7, 200/1), *dî-r* (156/8, 275/6 v.b.)

dî-r-ler (97/9, 215/13), *tile-r-ler* (269/6), *yi-r-ler* (175/8, 216/9 v.b.)

81. Şimdiki zaman : Eski metinlerde olduğu gibi, *GT*'de de umûmiyetle şimdiki zaman ifadesi için geniş zaman kullanılmaktadır. Ancak, *-p* gerundiumuna *tur-* fiilinin muzâri şeklinin eklenip, tasrif edilmesinin naklî mâzî ifade etmesi gibi, *-a*, *-e* gerundiumuna da *tur-/dur-* yardımcı fiilinin yine muzâri şeklinin getirilmesi ile şimdiki zaman ifade edildiği de vârittir. Fakat diğerine nazaran daha az görülen bu şekil üzerinde biraz durmak gerekir. Diğer Kıpçakça eserlerde de görülen ve daha da ekleşerek *-a-dır* şeklini alan bu ifade için, yine *Tuhfetü'z-zekiyye*'de «*Tatar lûgatinde denir*» denilmektedir (bk. Karamanlıoğlu, dok. tezi s. 161). Aslında bu şekil bugün Türkiye Türkçesinde de kullanıldığı gibi, *tur-/dur-* yardımcı fiili ile yapılan bir devamlılık ifadesidir. Zamanla devamlılık ifadesi ile şimdiki zamanın karışması ve *tur-/dur-* yardımcı fiilinin muzâri şeklinde benzer hece düşmesi ile bir *-a-dur* şekli, ortaya çıkarak yeni bir şimdiki zaman ifadesi meydana getirmiştir. *GT*'de bu geçiş devresindeki karışıklık açıkça görülmektedir. Metinde *-e turur/durur* şeklinde geçen üç misal hem devamlılık, hem de şimdiki zaman ifade eder durumdadır. Msl. *bire turur* «vere durur, vermekte devam eder» (5/7), *bışe durur* (bu misal daha ziyade «pişiyor» mânâsındadır 147/9), *kile turur* «gelir, geliyor, gelmekte devam eder». Umûmiyetle bunlar birbirine yakın ifadelerdir. Asıl karışıklık *-a/-e dur* şekillerindedir. Tesbit edebildiğimiz dokuz misalden dördü geniş veya şimdiki zaman ifade eden *-dur* fiilinin benzer hecesi düşmüş muzâri şeklidir (*durur* > *dur*) : *al-a-dur* (345/11), *artur-a-dur* (319/2), *kit-e-dur* (144/9), *yağ-a-dur* (38/13). Beş misal ise, devamlılık ifade eden *dur-* fiilinin 2. şahıs teklik emir şeklidir : *añga dur!* (288/3), *ata dur!* (86/9), *ayta dur!* (285/9), *baça dur!* (39/2), *kıla dur!* (318/5). Hattâ *yağadur* şekli bir yerde de *yaça dur!* emir şeklidir (86/7).

82. Gelecek zaman : Gelecek zaman ekleri metinde geniş ölçüde *-ğay, -gey; -kay, -key* ve daha az olmak üzere, sondaki *y* sesi düşmüş olarak *-ğa, -ge; -ka, -ke*; çok nâdir olarak ve yalnız 3. şahıs teklikte rastlanan *-ısar (-usar), -iser*'dir.

-ğay, -gey :

alğay-men (262/1, 307/10), *birgey-men* (92/12, 182/2, 203/10), *bolğay-men* (214/6), *kılğay-men* (103/10, 142/12).

bolğay-biz (83/7-8, 153/11), *kılğay-biz* (153/11).

alğay-sen (105/5), *bilgey-sen* (239/12, 305/8), *diğey-sen* (344/13), *bolğay-sen* (68/4, 255/7), *kılğay-sen* (43/2; 121/9 v.b.).

bolğay-siz (138/4)

alğay (149/9, 199/11), *başlağay* (266/10), *bilgey* (4/11, 195/13), *bolğay* (7/7/8, 10/11, 11/6 v.b.), *kılğay* (8/1/3, 89/7/9 v.b.).

alğay-lar (261/10, 342/11), *bilgey-ler* (334/1), *bolğay-lar* (312/1, 323/5), *kılğay-lar* (67/12, 211/8).

-kay, -key :

aytkay-men (117/11), *ırakkay-men* (261/9), *itkey-men* (198/4), *kitkey-men* (49/1).

kitkey-biz (205/11)

itkey-sen (273/11, 296/1), *kitkey-sen* (305/1), *tapkay-sen* (349/6).

işitkey-siz (217/11), *tutkay-siz* (134/5).

aytkay (217/13, 285/12), *itkey* (148/9, 194/2 v.b.).

aytkay-lar (49/3, 251/7 v.b.), *itkey-ler* (76/4).

-ğa, -ge; -ka, -ke :

alğa-sen (236/7), *diğey-sen* (339/12), *kılğa-sen* (39/10, 236/6).

biçke-sen (9/2), *içke-sen* (9/3), *itke-sen* (193/7), *kitke-sen* (193/10).

artka (181/8)

-ısar (-usar), -iser :

alusar (*-bolusar*'a kafiye- 295/8), *bolusar* (5/9, 283/13, 295/8) ~ *bolısar* (*-öliser*'e kafiye- 211/3), *keliser* (91/7); menfi : *kıytarmayısar* (247/12).

83. İstek : *-a, -e?* Metinde işlek bir istek sigasma rastlanmaz. İstek ifade edilmek istendiğinde, bu devir metinlerinde olduğu gibi, emir, gelecek zaman veya şart sigalarından istifade edilir. Bu bakımdan Eski Anadolu ve bugünkü Türkiye türkçesinde olduğu gibi, bir *-a, -e* istek ekinin varlığı şüpheli olmakla beraber şu misallerde bir istek ifadesi sezilmektedir : *añg-a* (*yā ilāhi sen murādın bir añg-a -kim bu miskīnni duā birle añg-a* 356/2), *kit-e* (*yakarlar ol kişini otka yarın -kıoyup mihnet içinde kite yārın* 263/2), *yan-a* (*özüm bu ğayret otına tiledi kim*

yana 231/11). Bir de 1. şahıs çokluk *til-e-biz* (254/11) şekline rastlanmakta ise de, bunun *tiler-biz* yazılacak iken, *r* harfinin unutulmuş olması ile bir imlâ hatâsı olarak kabul ediyoruz.

84. Şart : Şart eki *-sa*, *-se*'dir. *-sar*, *-ser* şekline rastlanmaz. Kezâ Eski Türkçede olduğu gibi şahıs zamirleri ile değil, görülen geçmiş zaman sigası gibi, iyelik eki menşeli şahıs ekleri ile çekilir. Orta Türkçe devresi için normal olan bu gelişmelerin yanında, şart sigasında asıl ilgi çekici bir husus ikinci şahıs teklikte *-an*, *-en* ile genişlemiş şekildir: *-sañgan*, *-señgen*. Metinde *bolsañgan* (292/8) ve *ikseñgen* (9/2) gibi iki misalde geçen bu nâdir şekle, Kıpçak sahasına girdiği kabul edilen Kutb'un «*Hüsrev ü Şirin*» inde de rastlamaktayız (bk. N. Hacıeminoğlu dok. tezi; yay. A. Zajaczkowski). Bugün Türkiye Türkçesinde de bulunan *-sana*, *-sene* (*yapsana!*, *etsene!*) yi hatırlatan bu şekil, daha genişletilmiş olarak, *bilseñene* ve *okısañana* gibi, eski Anadolu Türkçesi gramerlerinden Bergamalı Kadri'nin «*Müyessiretü'l-ulûm*» unda da (emr-i hazır) zikredilmektedir (s. 47, Besim Atalay yay. İstanbul 1946). Kıpçak lûgat-gramerlerinden «*Et-tuhfetü'z-zekiyye*» de ise *kelsene* ve *kelseñgizne* şekilleri kuvvetlendirme, pekitme olarak gösterilmiştir (s. 51a, 72a, Atalay yay.). Msl.

bilsem (239/3), *kılsam* (57/1 163/11), *körsem* (132/3, 264/1), *tilesem* (171/2).

aytsañg (213/10, 245/6), *bilseñg* (97/12), *kılsañg* (10/11/12, 47/13 v.b.)
kılsañgız (84/13, 246/5), *kilseñgiz* (263/11), *körseñgiz* (137/10).
aytsa (122/12, 327/6), *bilse* (263/3), *kılsa* (25/4, 31/6, 40/6 v.b.)
aytsalar (51/9), *diseler* (133/9), *kılsalar* (52/2).

Birleşik sigalar

85. Hikâye : Metinde görülen geçmiş zaman hikâyesine rastlanmamaktadır. Buna mukabil *-ğan*, *-gen* geçmiş zaman partisipi ile yapılan iki misâl tesbit edilmiştir : *çikmegen idi* (33/13) ve *körmegen idi* (296/13). Daha ziyade naklî mâzi hikâyesi ifadesi taşıyan bu misallerin yanında doğrudan doğruya öğrenilen geçmiş zaman hikâyesine ancak bir misal tesbit edilebilmiştir : *tökülmüş idi* (18/13). Bunun yanında, *-p turur* ile yapılan ve öğrenilen geçmiş zaman ifade eden şeklin hikâyesi daha çok kullanılmıştır : *bağlap turur idim* (105/8), *barıp turur idin* (14/8), *aytıp turur idi* (65/9), *bolup turur idi* (14/5, 228/4, 234/4), *koyp tururlar idi* (238/1-2), *körüp tururlar idi* (69/12). *tur*-yardımcı fiili düşmüş olarak : *arıp idim* (89/2), *bağlap idim* (242/9, 248/10),

kızlep idim (78/8), *bağlap idi* (191/1), *buzlanıp idi* (219/7), *itip idi* (182/4), *bolup idiler* (85/13).

Geniş zaman hikâyesi : *aytur idim* (283/10), *iter idim* (286/2), *oğur idim* (105/10, 118/10), *tiler idim* (313/2-3), *yir idim* (131/6); *kilür idük* (297/2-3). 1. şahısta hep *i-* şekli görülmesine mukabil 3. şahısta *ir-* ve *i-* şekilleri karışıktır : *aytur idi* (98/3, 112/3 v.b.), *dir idi* (238/11), *bilür irdi* (76/8) ~ *bilür idi* (214/2), *kıılır irdi* (61/12, 262/8) ~ *kıılır idi* (63/9, 107/7 v.b.), *bolur idi* (281/7, 313/2) ve manzum bir parçada : *bolurdu* (30/1); *kıılır irdiler* (70/1) ~ *kıılır idiler* (27/13, 82/11, 91/9), *oturur irdiler* (23/13), *oğur idiler* (31/9, 128/2), *sözler idiler* (146/9). Bir misalde de çokluk eki önce getirilmiştir : *söğüşürler idi* (314/8).

Gelecek zaman hikâyesi : *bolğay idim* (81/6), *ölgey idim* (249/5); *bağlağay idik* (246/2); *bolğay idi* (25/5, 26/5 v.b.), *kıılğay irdi* (177/6) ~ *kıılğay idi* (93/6), *kilgey idi* (312/11); *aytkaylar idi* (251/7), *itkeyler idi* (312/12), *oğuşaylar idi* (263/4).

Şart hikâyesinde şahıs eki önce yâni şart ekine getirilmektedir : *bolsam idi* (125/4), *korksam idi* (81/5); *bilse idi* (333/1), *bolsa idi* (162/6, 215/6 v.b.).

86. Rivâyet : şekline ancak bir misal tesbit edebildik : *yir imiş* (247/2).

87. Şart : Görülen geçmiş zaman şartı da, şart hikâyesinde olduğu gibi, şahıs eki önce getirilmek sureti ile yapılmakta ve bu siğa umûmiyetle «-ınca, -ince, -dığı zaman» mânâsı vermektedir. Msl. *bağtım ise* (178/7), *kıldım ise* (53/7), *oğudum ise* (10/7), *yittim ise* (14/13); (*ni*) *kıldınğ ise* (270/3); *ayttı ise* (206/13), *işitti ise* (17/7), *kıldı ise* (351/1, manzum bir parçada : *kıldı(y)sa* 198/6), *oğıdı ise* (190/4), *birmediler ise* (202/11),

Geniş zaman şartı : *bilür iseñğ* (245/2), *dir iseñğ* (238/11), *izder iseñğ* (30/13); *bolur ise* (144/11, 191/7, 302/7) ~ *bolursa* (203/2), *izder ise* (83/8), *körer ise* (198/10), *körgüzürse* (327/7).

Metinde bir de partisiplere *bol-* yardımcı fiilinin şart şekli getirilmek suretiyle yapılan bir birleşik çekim tipi (*kılmış bolsa* 205/9, *kıılır bolsa* 337/8, *kovar bolsañğ* 349/12) vardır ki, yalnız bir misalde tesbit edebildiğimiz bunun hikâyesi âdetâ bir katmerli birleşik çekim şekli meydana getirmektedir : *kıılır bolsam idi* (125/4).

88. Olumsuzluk (menfilik eki) : Husûsi durumu itibariyle geniş zaman hariç, diğer bütün sigalarda olumsuzluk *-ma-*, *-me-* eki ile yapılır:

işitmegeyin (70/4), *almağıl* (223/4), *dimeğil* (323/5) ~ *dime!* (293/9, 345/9), *kıлмаđıl* (213/12, 323/7) ~ *kıлма!* (5/2, 80/11 v.b.), *korđmayıñız* (203/9), *bilmesün* (48/12), *bolmasun* (61/3, 204/5), *itmesünler* (35/13, *itmesinler* 173/8), *tilemesünler* (141/13), *bilmedim* (127/12, 241/9), *kılmadım* (69/1, 179/13 v.b.), *tapmadık* (298/7), *añđlamadıñđ* (97/13), *ketürmediñđ* (79/5), *aytmadıñđız* (246/1), *almadı* (142/7), *bilmedi* (70/10, 77/12 v.b.), *almadılar* (248/2), *bilmediler* (200/5), *kılmamış* (88/11), *toymayıp-men* (272/6), *yimeyip-men* (146/13), *yaratmayıp-sen* (295/7), *bilmegeymen* (246/6), *bilmegeysen* (228/7), *bilmegey* (80/4, 237/9), *yazmağaylar* (134/4), *bolmayısar* (191/8/9, 289/5), *kılmayısar* (30/10), *kıtmeyiser* (157/8), *almasañđ* (352/5), *bilmesañđ* (87/7), *bolmasa* (44/13, 84/13), *körgüzme* (192/5), *barmağay idi* (293/13), *yıtmegey idi* (215/7), *birmediler ise* (202/11).

89. Geniş zamanda olumsuzluk ise, *GT'*de de ayrı bir partisip eki (menfi muzâri partisipi) ile yapılır : *-mas*, *-mes* (< *-maz*, *-mez*). Ekin son sesi *z*'nin sadasızlaşması yanında asıl aykırılık gösteren durum 1. şahıs tekliktedir. Manzum bir parçadaki tek *dimes-men* (99/3) misaline mukabil tesbit ettiğimiz diğer misallerde ek *-man*, *-men* şeklindedir : *bilmen* (72/8, 75/8, 97/10 v.b.), *bolman* (132/6, 223/3), *ınanman* (258/12), *körmen* (97/9), *tilemen* (68/3, 132/3), *unutman* (99/12). Diğer olumsuz geniş zaman misalleri : *bilmes-biz* (263/11), *barmas-sen* (47/3, 175/7), *birmes-sen* (346/11), *aytmas* (50/1), *içmes* (96/4), *dimesler* (354/1), *oturmaslar* (309/12), *bilmes idim* (350/10), *kılmas idim* (350/11), *itmes idiñđ* (273/10), *körmes idi* (231/1).

90. Soru : Soru eki dâima *-mı*, *-mi* şeklindedir. Yuvarlak ünlülü fiillerde de yuvarlak şekline rastlanmaz. Bu, yakın husûsiyetler gösteren Harezmi Türkçesi ile Kıpçak Türkçesi arasındaki belli başlı farklardan biridir (bk. J. Eckmann, *Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına dair*, TDAY 1964, s. 36). Msl. *añđar-mı-sen?* (99/12), *iter-mi-sen?* (113/11), *bilgey-mi?* (237/8), *bolar-mı?* (29/6, 32/11/12), *kilür-mi?* (10/3) *kiter-mi?* (29/7), *tirilür-mi?* (190/3).

Menfi soru : *aytmadım-mı?* (207/7), *iřitmediñđ-mi?* (113/6) *körmes-sen-mi?* (305/5, 315/10).

91. İktidar ifâdesi : İktidar ifâde eden yardımcı fiil olarak *GT'*de hem müsbet, hem menfi şekillerde umumiyetle *bil-* fiili kullanılır. Sonradan Şimal Türkçesinde ve diğer şivelerde umûmîleşen *al-* yardımcı fiili ise, metinde otuzdan fazla *bil-* misali yanında ancak üç dört misalde ve yalnız menfi şekillerde geçmektedir. Bu bakımdan metin *Cod. Cum.* ile büyük bir benzerlik göstermektedir (bk. R. R. Arat, *Atebetü'l-*

hakayık, not 3, Karamanlıoğlu, dok. tezi. s. 188). Eski Türkçede ve *Kutadgu Bilig*'de de rastladığımız, sonradan Cenup şivesinde yalnız menfi ifadelerde ekleşerek kullanılan *u-* yardımcı fiiline ise, metinde tesadüf edilmemiştir. Bir misalde ise, hem *al-* hem *bil-* fiilinin getirildiği görülmüştür. Msl. *bil-* ile: *kıla bilür bolsañğ* (323/6), *şabr ite bilgey-men* (307/11), *kutula bilse* (237/9), *rāzı kıla bilmedim* (30/9), *kite bilmes* (179/8), *köre bilmes* (336/3) v.b.

al- ile: *köre almas* (106/3), *ite almas* (305/4), *tuta almas* (126/4), *koğalman?* (231/5 yazı silik)

al- ve *bil-* yardımcı fiilleri bir arada: *kimeçini amñğ ilinden almağa ala bilmediler!* (200/5).

İktidar ifadesinin tarihî inkişafı ve bilhassa Türkiye Türkçesindeki durum ile mukayesesi ve ilgili bibliyografya için (bk. Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesinde «iktidar» ve «imkân» gösteren yardımcı fiiller ve gelişmeleri*, TDAY 1959).

İsim - fiiller (partisipler)

92. *-ğan, -gen; -қан, -ken*. Geçmiş zaman partisipidir. Metinde açıkça geçmiş zaman ifade eden çekimli fiil kullanımına benzer misaller varsa da, meselâ *işitkeniñğ bar mı* «işittin mi?» (175/2), *işitkeniñğ yok mu* «işitmedin mi?» (36/4), veya *körmegen idi* «görmemişti» (296/13), *çikmegen idi* «çekmemişti» (33/13) gibi, umûmiyetle isim veya sıfat durumunda partisip olarak kullanılır. Msl. *aşıkқан (atlı ir 333/1/2)*, *atқан (ir 69/2)*, *aytқан (ir 110/8)*, *başlağan* (293/7), *bilgen* (266/2), *yigenler* (300/9). İyelik ve isim çekim ekleri ile: *bilmegenim-den* (214/5), *çıkkanım-da* (34/8), *kitkenim* (127/12), *aytқанларım-ну* (125/4), *aytқанıñğ (kibi 54/8)*, *körgeñiñğ-den*, *işitkeniñğden* (184/12/13), *bolğanı* (72/9), *bükrülgeñi* (272/2), *çalğanı (üçün 70/7)*, *yitkeninçe* (89/6), *aytқан-ну* (216/8), *bilmegen-ni* (350/12).

-da, -de bulunma hâli eki ile birleşince “-dığı zaman, -dığmda, -ince,, anlamı ve gerundium fonksiyonu verir: *atın işitkende sögerler* (187/10), *anı körgende* (212/4), *bolmağanda* (275/2, 324/4).

-mış, miş. Geçmiş zaman (naklî mâzi) partisipidir. *-ğan, -gen* partisipinde olduğu gibi, bazı durumlarda çekimli fiil anlamı verir: *okımışñğ yok* «okumamışsın» (270/2), *bolmuşı yok* «olmamış» (289/13, 297/1, 344/10), *körmişı yok* (121/3), *aytmış bolğaylar* (312/1), *kirmiş bolğay* (299/12), *kılmış bolsa* (205/9). Partisip olarak kullanılışında

umûmiyetle fiile passiflik anlamı verir : *kavurmuş buğday* «kavrulmuş buğday» (178/5), *sınamış ir* «denenmiş kimse» (298/10, aynı fiilde aynı anlama bir de *-ğan* partisipi ile rastlıyoruz : *sınamağan kişi* «denenmemiş insan» 294/1, *şişlemiş kaz eti* «şişlenmiş kaz eti» (180/9). Bir de passif fiil ile : *sınmış altun* (339/4).

-ar; *-er*; *-ur*, *-ür*; *-r*. Geniş zaman (muzâri) partisipidir. Msl. *açar* (*su* 195/12, 271/3, *teñgiz* 237/12), *uçar* (*kuş* 195/12, 200/2), *acem tilin bilür kişi* (263/8), *yürür tegirmen* (283/11), *yir etmeki* «yiyecek ekmeği» (332/7), *kaçar-ğa* (*yol tap*- 16/13), *besleyür-ge* (266/5), *besle-* fiili çekimli fiil durumunda başka bir misalde *besler* şeklinde de geçer : *besler ise* 168/6), *ibâdet için turur-da* (145/13).

Menfi muzâri partisipi ise, *-mas*, *-mes*'dir. Ancak çekimli fiil şekillerinde ekin sonundaki ünsüz hep sadasızlaşmış olarak, yani *-mas*, *-mes* şeklinde geçtiği halde, isim - fiil olarak *-mas* şeklindeki misaller (*yaramas söz sözle*- 17/11, 86/13, *yaramas kelâm* 42/6) yanında aynı fiil ile bir de *-maz* şekline rastlamaktayız : *yaramaz ünüm bar imiş* (221/11),

-ası, *-esi*. Gelecek zaman partisipidir, *GT*'de nâdir olarak geçer. Kıpçak gramerlerinden *Et-tuhfetü'z-zekiyye*'de çekimli fiil olarak da gösterilmiştir (s. 47a). Metindeki msl. *kelesi* (*mihnet* 284/4), *yatası* (*yir* 272/11).

Bu isim - fiil eklerinden başka metinde *-ğuçı*, *-güçi* (*-ğıçı*, *-giçi*; *-kaçı*, *-küçi*; *-kıçı*, *-kiçi*, (*-içi*?) ve *-ğlı*, *-gli* eklerine de rastlanıyorsa da, bunlar partisipten ziyade birer fiilden isim yapma eki durumundadırlar. Msl. *algıçı*, *kılğıçı*, *atkuçı*, (*atkıçı*), *tutkıçı*, *tikiçi* (*tikkici*? 156/10); *üzgüçi* «yüzücü», *yonguçı* (< *yon-guçı*? 314/1 *şanem y.*) ve *örtügli* gibi.

93. Hareket ismi (masdar) *-mağ*, *-mek* ile yapılır : *aytmak* (217/13, 218/2), *bilmek* (6/8, 72/13), *bölmağ* (9/1, 50/11, 94/5), *dimek* (173/6 v.b.) gibi. İlgî hâli : *bolmağnıñ* (34/13). İyelik ekleri ile : *körmekimniñ* (83/3), 3. şahıs iyelik eki ile iki ünlü arasındaki *-k-*, *-k-* sadâlılaşır : *çımağı* (4/6), *içmegi* (347/12). *-mağ*, *-mek* yanında *-ma*, *-me* şekline rastlanmaz, ancak verme hâli eki ile *mağ-ka*, *mek-ke* (*kutulmağka* (124/5, *irişmekke* 226/11, *tilemmemekke* 305/9) yanında hattâ daha fazla *-mağa*, *-mege* şeklinde görülmektedir : *almağa* (200/5, 275/6), *bolmağa* (12/6, 15/10 v.b.), *kılmağa* (8/9, 12/6 v.b.), *kutulmağa* (39/1), *itmege* (176/6, 185/8) v.b.

-mağ, *-mek* ekinin, *-lık*, *-lik* isimden isim yapma eki ile mânâca teyit edildiği gibi (*körünmeklik* 133/8, *kılmaklık* 29/8), *kirek* ile birlikte

gereklilik ifadesi verdiği de görülür : *kılmağ kirek* (42/2, 47/12 v.b.), *birmek kirek* (112/7). *yimek içmek* (*kitür-* 203/13) misallerinde ise, iyice isimleşmiştir:

Hareket ismi olarak, *-mağ*, *-mek* yanında bir kaç misalde *-ş* ekine de rastlanır : *kiliş* (*-iñğ kandan?* 228/3), *külüş* (240/9), *öpüş* (*-ke* 257/6), *yağış* (*köñgöl yağışı* 253/12) gibi.

Zarf - fiiller (gerundiumlar)

94. *-a*, *-e*. Zarf olarak : *buz* (*urur nağşın b.* 239/10), *kerile tol-* (337/3), *oynay küle kil-* (297/2), *korğa yürü-* (36/2), *yıkıla tura kit-* (51/5) v.b. Yardımcı fiillerde : *ite al-* (305/4), *ite bil-* (33/13, 77/12), *ite başla-* (31/12), *küye tur-* (258/6), tâbir durumunda : *oltura kal-* (241/13). Kalıplaşmış olarak : *aşa<aş-a* «aşırı» (*hadden a.* 327/9, *kün a.* 133/2). *yana <yana-a* «tekrar, yine» (4/6, 5/4/10 v.b.).

-u, *-ü*. *-a*, *-e* gerundiumuna nazaran çok az kullanılmıştır. *di-y-ü* «diye» misâli (125/10) dışında, *oynay* (*küle* 297/2), *sözley* (*başla-* 313/12), *yırlay* (*başla-* 119/4) misâllerinde, bunlar da *-o*, *-e* zarf fiilinden gelmiyorsa, vurgusuz orta hece ünlüsü durumunda düşmüş olduğu söylenebilir.

-p gerundium : *ağrıp* (66/11, 199/10), *aşap* (164/3), *barıp* (22/5, 48/11 v.b.), *bilip* (36/3, 194/8 v.b.), *bolup* (6/6, 8/12 v.b.), *boyap* (271/9), *korğup* (63/10, 71/2), *körüp* (5/7, 24/9 v.b.), *taşıp* (278/9) *tutup* (6/13, 24 4 v.b.) *dip ~ tip* misallerinde bir kalıplaşma sezilir :

-p gerundiumun normal zarf kullanılışı dışında, *tur-* yardımcı fiili ile, hattâ yardımcı fiilin düşmesiyle doğrudan doğruya şahıs ekleri getirilerek, çekimli fiil gibi kullanılışına fiil çekimi (nakli mâzi) bahsinde işaret edilmişti (yuk. bk.). Aynı şekilde *itip bolmas* (209/2), *keydirip yaraşmas* (158/1) misâllerinde de zarfdan ziyade çekimli fiil anlamı sezilmektedir : *nâdir bilen hüküm itip bolmas* «hükmedilemez», *keydirip yaraşmas* «giydirilse yaraşmaz» gibi.

-ban, *-ben* (<*-p+an*, *-p+en*) : *açıban* (43/8), *alıban* (209/5), *atıban* (298/5), *balaban* (145/12), *çıkıban* (209/6), *kiliben* (153/10, 270/2), *kitiben* (228/12), *kizleben* (105/3), *külâben* (231/12), *yüriben* (148/9) ~ *yürüben* (27/8, 333/3) v.b.

-ğoli, *-geli*. Eski Türkçede olduğu gibi, «... -mek için» anlamında dadır : *yolunda baş oynap cân terkin - urup-men körgeli dildâr körkin* (225/12/13).

-ğanda, -gende bk. isim - fiiller, -ğan, -gen.

-ğınça, -ğınçe; -kınça, -kinçe. «...-ince, -e kadar» mânâsı verir ve yuvarlak ünlü ile biten fiillerde -ğança, -günçe şekline de geçer. Msl. *aşu bişğınçe* (86/6), *yātlar birle bolğınça* (135/11), *yağşı diğınçe* (124/13), *ıraqdan tiryāk kilğınçe yılan zahımlı ir öler* (51/11), *atkınça* (40/8, 105/9, 116/3 - son misâlde imlâ *atkıcına!* -), *itkinçe* (88/10, 233/10), *kötrülgünçe* (336/12), *oturğınça* (267/10), *ölgünçe* (211/3), *toğurğınça* (291/3 - son misâlde ve daha bâzı misâllerde «... -acağına, -maktan ise» anlamı vardır : *yılan tapsa idi yağşı ol oğlanı t.*).

-ıçak, -içek. «... -ınca, -ince» mânâsındadır : *tañğ atıçak* (116/4), *öz vağanından çıķıçak pişekār* (196/7), *biş altı kün kiççek* (254/7), *kiliçek* (87/12) v.b. Yuvarlak ünlülü fiillerde : *körüçek* (12/8), *ölüçek* (219/2).

igeç ve iken gerundiumları. *i-* fiili ile yapılan her iki gerundium şekli de «iken» anlamı verir : *kiter igeç* (88/5), *ol oğlan igeç* (89/3); *kiçer iken* (135/2), *kiter iken* (190/2).

95. -mayın, -meyin. Menfi zarf - fiil ekidir. Bugün Türkiye Türkçesindeki *-madan, -meden* şeklinden biraz farklı olarak, daha ziyade «-mayarak, -meyerek» mânâsı hâkimdir : *ölümin añğınayın altun ğamın yir* (345/7), *ayb aytmayın ma'zür tutkay-siz* (134/5), *aşıkmayın* (273/3), *bilmeyin* (54/10; 120/4, 294/9), *körmeyin* (221/3, 351/9) v.b. Metinde *-mayın, -meyin* gerundiumu da, *-p* gerundiumda olduğu gibi, bir iki misâlde çekimli fiil şeklinde ve menfi naklî mâzi mânâsında görülmektedir : *ğarğ bolmaq-nıñ miñnetin tatmayın kime rāhatı-nıñ ğadrin bilmeyin idi* (34/12-35/1).

-mayın, -meyin gerundiumuna *-ça, -çe* ekvatif eki eklenmesi ile ortaya çıkan *-mayınça, -meyinçe* şekli bugün Türkiye Türkçesindeki menfî fiillere *-ınca, -ince* gerundiumu eklenince meydana gelen şekli andırmakta ve aşağı yukarı aynı mânâyı vermektedir. Bir zarf - fiil ekine isim çekim eklerinden *-ça, -çe*'nin getirilmesi de normal olmadığı için, burada da aynı durumun yâni *-ınca, -ince* ekinin menfî fiil gövdelerine gelmesi akla gelmekte ise, metinde müsbet fiillerde hiç bir zaman bir *-ınca, -ince* şekline rastlanmayıp, bu zarf - fiil eki bu şivede olduğu gibi, *GT*'de de *-ğınça, -ğınçe* şeklindedir (yuk, bk.). Msl. *bolmayınça* (165/12), *kilmeyinçe* (345/4), *körmeyinçe* (258/12), *ölmeyinçe* (157/8), *sormayınça* (350/13).

96. Yardımcı fiiller : Metinde *er->i-* ve *tur-* (cevheri) isim fiillerinden başka yardımcı fiil olarak, isimlerden geçişsiz fiiller

yapmakta (tabii çok kere yabancı asıllı kelimelerle) *bol-* (*āgāh bol-*, arı *bol-*, [‘]*āşık bol-*, [‘]*ayb bol-*, *cem^c bol-*, *dost bol-*, *-esîr bol-* v.b.); geçişli fiiller yapmakta *kıl-* ([‘]*amel kıl-*, *āzād kıl-*, *bağullık kıl-*, *beyān kıl-*, *cefā kıl-*, v.b.) ve *it-* ([‘]*amel it-*, *anuk it-*, [‘]*azm it-*, *cevr it-* v.b.) fiilleri kullanılır. Bir misâlde *eyle-* fiiline rastlıyoruz : *duhūl eyle-* (73/2).

C. EDAT

97. Metinde en fazla yabancı kelimeye rastlanan söz çeşitlerinin başında edatlar gelir. Bu da bir tercüme olan metnin sentaksından ileri gelen bir husustur. Hemen hepsi türkçe olan son çekim edatlarının dışında bilhassa cümle başı edatları ve ünlem olarak kullanılan kelimelerin büyük ekseriyeti yabancı dillerden, bunların mühim bir kısmı da eserin aslından aynen alınmıştır.

Ünlemler

98. *GT*'de türkçe olarak görülen tek ünlem Eski Türkçedeki *ay* (>*ey?*)'dir. Bu dahi, belki Farsçada da bulunan *ey*, *iy* (>*i?*)'in karışması ile, okunuşu tereddüdü mucip olacak şekildedir. Eski Türkçedeki şekline uygun olarak, *ay* şeklinde (medli elifle 226/1, 292/12) yazılanların dışında üstün ve esre ile harekelenmiş olanların karışık bulunması ve çoğunda hiç hareke ve işaret bulunmayışı tam bir kanaate varmayı güçleştirmektedir.

99. Diğer (yabancı asıllı) ünlemler şunlardır : *-ā!* (*cānā!* 232/9, *dırīgā!* 264/2), *ayā*, *eyā!* (*e!* [‘]*aklı teḡiz...* 58/2 v.b.), *yā!* (*y!* *ilāhī* 356/2, *y!* *rūhullāhī* 189/9 v.b.), *elā yā!* (*e. y!* *körgüzüp cevr ü cefām* 241/6), *bes!* («yeter, kâfi» *diseler b!* 133/9, *ayttılar b!* 264/6), *yiter bes!* (119/6), *ḡayf!* (117/10), *heyhāt!* (265/3), *zînhār!* (113/8, 198/1 v.b.).

109. Yalın halde veya türkçe ve aslî (yabancı) iyelik ekleri (1. şahıs teklik) ile ünlem olarak kullanılan isimler : *allah!* (*ayturmen a!* 99/11, *allah allah!* «hayret» 58/1), *ahī!* (59/12), *cānım!* (268/10) *ilāhī* (39/6, 101/4, 353/4).

101. Yabancı terkip şeklinde ünlemler ve hürmet sözleri : [‘]*aleyhī's-selām* (37/12, 108/2 v.b.), [‘]*aleyhī's-selāti ve's-selām* (304/8/9), [‘]*azze ve celle* (130/9, 345/2), *celle calālehu* (4/2), *e'āneke'llahu* (11/4), *ehlā ve sehlā* (241/10), *elḡamdü l'llahi* (268/7), *etāballahu şerāhum* (60/1), *iṣṣā allahu taāla* (11/-2/7), *rahmetu'llahi* [‘]*aleyhī* (99/6), *tebāreke ve taāla* (6/8, 8/1, 60/6 v.b.).

102. Yemin sözleri : *bi'llah* (119/10), *lā-vallah* (205/3).
103. Cevap edatları : *belī* «evet» (51/12, 78/7), *elbette* (aynı zamanda bir kuvvetlendirme edatıdır 54/1, 189/2, 280/8 v.b.).
104. Olumsuzluk edatları : *degül* (7/1, 17/9, 20/11 v. b.) ~ *dögül* (292/10, *d. -dür* 52/13, 102/1), *yok* (22/1, 25/12, 37/7 v.b.), *hergiz* (10/3, 21/6, 32/12 v.b.), *hiç* (26/11, 75/8 v.b.), *mi...ni* (*ni seniñg bağrıñg ol kebāb itsün - ni anıñg suhbetin temennā kııl* 103/6-7, *ni qarındaş bolur ni yakın* 155/7/3 v.b.), bu arada yabancı kelimelerin ön-ek durumundaki olumsuzluk edatlarını da zikretmek gerekir, *bi-*, *bilā-*, *lā- nā-ne-* v.b. gibi.
105. Gösterme edatları : *oş* (*uş?*) lok. eki ile *ve bu* ve *ol* işaret sözleri ile birleşik şekilleri işaret sözleri bahsinde belirtilmişti. Buraya *tā* (61/6, 249/6 v.b.) *tā ki* (6/12, 75/4, 152/10) sözlerini eklemek gerekir.
106. Bağlama edatları : Başlıca bağlama edatı olarak metinde, Eski Türkçe hariç, Türkçenin bütün lehçe ve şivelerinde olduğu gibi, yabancı asıllı *ve* (bilhassa manzum parçalardaki telâffuzu ile *u, ü, vu, vü*) kullanılır (*bir v. bar* 4/2, *ilinden v. tilinden* 4/10, *felek ü ay u küneş yıl ve bulut* 6/11 v.b.). *ve*'den başka bağlama edatı olarak görülen diğer kelimeler de vardır. Ancak bunların ekserisi aslında, hattâ *GT*'de de, birer bağlama edatı olmadığı halde, bağlama edatı durumunda da rastladığımız kelimelerdir. Msl. *bile*, *birle*'den türediği kabul edilen *ve* metinde dört şekli de bulunan *birle*, *birlen*, *bile* ve *bilen* edatlarına, *-n* ekinin işlekliliğini kaybetmesi üzerine, umümiyelle instrümental ifadesi (bk. İsim çekimi) için rastlanmakla beraber, bunlardan *bile* bağlama edatı durumunda da kullanılmıştır (*halāl bile harām* 306/9, *hıtāy bile harizm* 244/12 v. b.). *dağı* Eski Türkçeden intikal eden (<*tokı*) ve *GT*'de de *ve* kadar çok kullanılan bir bağlayıcı olup, zamanla «dahi, da, de» anlamları ile bir kuvvetlendirme edatı fonksiyonu da kazanmıştır (*rahmetiniñg yağmuru barçağa yitip d. tükenmez* 5/5, *duāsın kabāl d. hācetin revā kııldım* 8/7, *sen d. yazuğ kitābın yazmağıl* 8/12 v.b.). Bir kuvvetlendirme edatı olan *hem'e* de bağlayıcı olarak rastlanır (*ilinden h. tilinden* 46/4). Türkçe *kim* edatı farsça *ki* ile bu devrede karışmağa başlamışsa da, henüz metinde *ki*'ye (15/4, 32/6, 37/7 v.b.) nazaran *kin.* (4/2/5/10, 5/9/10, 6/8/10 v.b.) büyük ölçüde çoğunluktadır. *yāhūd* da bir misâlde bağlama edatı durumundadır (*kim bu sālīh nāqası mı yāhū(d) deccālī işeki* 308/9).
107. Cümle içinde tekrarlanmak suretiyle bağlama edatı fonksiyonunda bulunan edatlardan metinde *geh* ve *yā* sözlerine rastlıyoruz :

geh yumulur geh açılır bağ u bustân gülleri geh bolur... (130/13-131/1), *yâ şehride oğru yâ şāhibi yip tüketür* (278/7/8), *yâ fazîlet birsün ol yâ izz ü cāh* (351/7). *yâ* tek olarak da bağlama edatı durumunda bulunur (292/12, 305/4).

108. Bağlama edatlarının, bilhassa yabancı asıllı olanların mühim bir kısmı iki cümle arasında bağlayıcı veya cümle başı edatı durumundadır ki bunları da şöyle sıralayabiliriz : *ammā* (6/7, 11/3/7, 26/5), *bāri* (220/3, 346/11), *belki* (78/5, 79/11 v.b.), *çün* (4/7, 7/7, 12/8 v.b.), *çün-ki* (64/8, 200/7 v.b.), (*çün kim* 231/4, 247/2 v.b.), *ğālibā* (42/2, *ger* (şart edatı 55/1, 70/4 v.b.), *gerçi* (310/6), *eger* (35/12, 47/7 v.b.), *meğer* (32/4, 94/11, v.b.), *meğer-ki* (237/2), *el-kışşa* (28/11, 33/4, v.b.), *el-maksüd* (182/13, 317/12), *fi'l-cümle* (27/9, 55/2 v.b.), *fi'l-hāl* (10/9, 47/8 v.b.), *hattā* (23/9, 32/10, 40/2 v.b.), *illā* (18/13, 21/13 v.b.), *likin* (35/4, 112/7 v.b.), *ve-likin* (113/1, 261/3/6, 334/1), *mādām kim* (307/7), *pes* (28/6, 32/3, 146/2 v.b.), *velī* (15/7, 30/11 v.b.), *ya'ni* (4/13, 26/11, v.b.). Bu cümle başı edatı durumundaki yabancı sözlere türkçe olarak, *kaçan*, *niçe*, *niteki* gibi aslında soru sözü olup da, cümle başı edatı olarak da kullanılan kelimelerle *yana* (> *yene*? 4/6, 5/4, 6/3/4/7 v.b.) ve *yoksa* (25/9, 77/3, 189/12, 311/7) yı ekliyebiliriz. *ti-/di-* fiilinin *-p* gerundiumu *tip/dip* ve (sarih olmayan bir misâlde) *tiyin* (181/8) de kalıplaşmış olarak cümle veya cümlecikler arasında bağlayıcı durumundadır.

109. Çekim edatları: Sona gelen edatlar veya son çekim edatları diye adlandırılan edatlardan *GT*'de geçen şunlardır :

Yalın hal (nominatif) ile gelenler. İsimlerle yalın hâlden sonra gelen edatların ekserisi zamirle genitiften sonra gelmektedir.

Msl. *ara* (*cāhiller a.* 338/9, 340/9, *halk a.* 351/12, bir misâlde vasıta hâli (instrümental) ekinden sonra görülmektedir : *için a.* 329/9), *bile*, *bilen*, *birle*, *birlen* (isimlerle yalın zamirlerle ilgi hâlden sonra gelir, *oğlan bile* 252/13, *cāhil bile* 239/6, *cāhiller bilen* 64/8, *ihtiyāt bilen* 73/5, *miñg türlü nağme birle* 6/6, *bu şıfatlar birle* 12/4, *yaramas lafz birlen* 97/5, *riyā birlen* 160/7), *bigi*, *bigin*, *kibi*, *kibin* (isimlerle yalın, zamirlerle genitif eki ile, *ay bigi* 229/4, *küneş bigi* 234/7, *cān bigin* 230/2 *kamer bigin* 352/11, *atası kibi* 28/9, *isrük fil kibi* 77/7), *qata* (*tün k.* 126/8), *kez* (*bir k.* 34/7, 43/6 v.b., *ikki k.* 121/5), *qurla* (*bir q.* 216/9, *miñg q.* 90/7, bu sonuncular aynı zamanda tekerrür edatı olarak vasıflandırılabilir), *meñgiz* (*şems m.* 334/11), *öze özre* (umûmiyetle isimlerden sonra yalın, zamirlerden sonra ilgi hâli ile gelir, ancak *öze* iki misâlde isimlerden sonra da ilgi hâli görülmektedir, *her ağaçniñg ö.* 139/1,

teñgri kelâmniñg ö. 331/9 gibi), *tig* (isimlerle yalın, zamirlerle gen. eki ile, ancak iki misâlde zamirlerle de yalın halde görülmektedir, *men t.* 88/2, *sen t.* 323/11), *üçün* (zamirlerle gen., *dünyilik ü.* 66/5, *atañg cām ü.* 68/12), *üstine* veya *üstüne* (zamirlerle gen., *belā ü.* 54/1, *könilik ü.* 26/12).

İlgi hâli (genitif) ile gelenler : İsimlerin yalın veya iyelik ekli şekillerinden sonra gelen bir çok edat zamirlerle ilgi hâli ekinden sonra kullanılmaktadır.

Msl. *meniñg kibi* (275/3), *menim bilen* (128/1, 223/1), *seniñg bigin* (294/13), *s. öze* (113/4), *s. tig* (7/7, 238/8), *s. üçün* (221/6), çokluk eki ile : *s. kibiler* (227/1), *biziñg bilen* (118/11), *bizim bile* (247/7), çokluk ve eşitlik eki ile : *biziñg biginlerçe* (217/13), *siziñg üçün* (137/10), *munuñg bigin* (43/1, 46/7 v.b.), *m. kibi* (70/9, 86/13 v.b.), *m. kibin* (289/6), *anıñg-çün* (205/5), *a. bile* (78/6 v.b.), *a. bilen* (67/10 v.b.), *a. birlen* (94/5, 204/10), *a. bigi* (234/6 v.b.), *a. bigin* (121/1, 171/1 vb.), *a. kibi* (14/13 v.b.), *a. öze* (22/11 v.b.), *a. özre* (345/10), *a. tig* (139/6, 249/1), *a. üçün* (6/9, 42/1 v.b.), *a. üstüne* (100/3 v.b.).

Verme hâli (datif) ile gelenler : *köre* (*cemāline k.* 224/5, *müstemiç-lerge k.* 347/5), *tegritigri* (*ol vaqt-ka t.* 134/12), *añga t.* 166/4) ~ *tigrü* (*kıyāmat-ka t.* 82/2 v.b.).

Çıkma hâli (ablatif) ile gelenler : *artuq* (*mandan a.* 198/5, 324/3), *özgeden a.* 310/1 v.b.), *biri* «beri» (*munça künden b.* 246/1, *ol tārīñden b.* 103/2, *ol vaqtdan b.* 165/8), *burun* (*andan b.* 19/8, 193/10; *eceli ma'lūmdan b.* 344/9, *senden b.* 249/5), *keri* (*imdiden k.* 250/1), *özge* (*andan ö.* 159/3, *mundan ö.* 269/3, *senden ö.* 218/11, 219/1), *soñg* (*bu künden s.* 277/1), *soñgra* (*andan s.* 38/5, 68/9, 302/2 *bir zamāndan s.* 14/6).